

FORRÁS

FEJÉR TAMÁS

Az erdélyi levéltárvédelem múltjából (II.) (Jakó Zsigmond, Entz Géza és Szabó T. Attila jelentései 1945-ből)

Mintegy három évtizede Jakó Zsigmond (1916–2008) *Az erdélyi levéltárvédelem múltjából* című közleményében közzétette az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának (ENMLt) 1944. évi működéséről szóló, a háborús viszonyok miatt kéziratban maradt jelentését több más irat kíséretében.¹ Közlésének értékét növeli az a sajnálatos tény, hogy az ENMLt irattárának a levéltár 1944. esztendei tevékenységére vonatkozó, 141 tételt számláló anyaga a mai nyilvántartás szerint teljes egészében hiányzik.² A közlemény rövid bevezetőjében ugyanakkor nem történik utalás arra, hogy Jakó professzor tervezte volna annak folytatását további, azaz 1944 utáni, kéziratban maradt évi jelentések vagy a levéltár működésével kapcsolatos egyéb iratok megjelentetésével. Tegyük hozzá, folytatására akkor talán nem is volt lehetősége, ugyanis az 1950-ben megszüntetett Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) ügyviteli levéltára

1 | Az erdélyi levéltárvédelem múltjából. (Jakó Zsigmond, Sebestyén József, Bözödi György jelentései 1944–45-ből). Közzéteszi Jakó Zsigmond. *Erdélyi Múzeum* LVI. évf. 1994/1–2. 85–127. (A továbbiakban: *Az erdélyi levéltárvédelem múltjából*). Jakó professzor a szóban forgó iratokat (vagy legalábbis azok egy részét) – bár őrzési helyüket bizonyára elővigyázatosságból nem tüntette fel – minden valószínűség szerint a birtokában levő példányok alapján közölte, de használhatta az ENMLt 1940-es évekbeli tevékenységével kapcsolatos, két irattartót megtöltő iratanyagot is, amelyet jelenleg az EME Kézirattára őriz. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára (a továbbiakban: EME Kt), EME Levéltára, I–II. irattartó. Gondolunk itt arra, hogy az I. irattartóban megtalálható Sebestyén Józsefnek a bonchidai Bánffy-levéltár és könyvtár pusztulásáról készített – Jakó professzor által közölt – jelentésének egy példánya.

2 | Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (a továbbiakban: RNLT KMLt), Erdélyi Múzeum-Egyesület ügyviteli levéltára (EMELt), Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának irattára (a továbbiakban: ENMLt irattára), Iktatókönyv (1842–1950), 1944. év. Szerencsés módon néhány irat (pl. 76/1944. Beszterce-Naszód vármegye levéltára középkori okleveleinek lefényképezése; az 1944. költségvetési évről szóló elszámolás) az 1945. esztendő anyagába került (uo. 1/1945. Jelentés 1944. évi működésünkről), így azok ma is fellelhetők.

Fejér Tamás (1977) – történész, tudományos munkatárs, EME, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, fejertamas77@yahoo.com

A tanulmány az MTA HTMKNP *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* c. alprogram támogatásával készült.

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-6>

– beleértve az ENMLt külön iktatókönyvvel rendelkező irattárát is – a 90-es évek elején még nem volt kutatható, és minden valószínűség szerint a későbbi évekre összeállított levéltári jelentések kézírataival sem rendelkezett. Időközben azonban az EME ügyviteli levéltára megnyílt a kutatás előtt, következésképpen lehetővé vált az ENMLt működésére vonatkozó teljes iratanyag átnézése, amit meg is tettünk, elsősorban kéziratban maradt jelentések után kutatva. Ennek eredményeként két újabb évi jelentést sikerült fellelni, melyek közül az 1946. esztendeit már közzétettük,³ az 1945. évi jelentést pedig jelen forrásközlésünkben adjuk közre. (Korábbi írásunkban utaltunk arra, hogy a levéltár 1947. és 1948. évi tevékenységéről valószínűleg már nem készültek beszámolók, legalábbis erre vonatkozó adatok sem az EME ügyviteli levéltárából, sem az ENMLt irattárából nem kerültek elő, következésképpen az említett két jelentés tekinthető az utolsó, közgyűjteményben fellelhető számadásnak a levéltár működéséről.)⁴ Vizsgálódásunk során természetesen átnéztük az irattár 1945-ből való teljes anyagát is, és arra a következtetésre jutottunk, hogy – Jakó professzor említett írásához hasonlóan – igen hasznos lenne az évi működésről szóló jelentés mellé felvenni azokat a hosszabb-rövidebb beszámolókat is, melyek az 1945 folyamán tett levéltári kiszállásokról készültek, és melyekről a jelentés csak futólagosan, az eredményekre összpontosítva számolt be. Mindezek után már csak egy lépés volt, hogy Jakó professzor írásának a címét is kölcsönvegyük saját forrásközlésünkhöz: nem ihlet hiányában folyamodtunk ehhez a megoldáshoz, hanem elsősorban az indokolta lépésünket, hogy ez a hat, teljes szöveggel közölt iratot felölölő közlés szervesen kapcsolódik említett közleményéhez, annak mintegy folytatása. Egyébként csaknem bizonyosnak tartjuk, hogy ha e szóban forgó jelentések és beszámolók a rendelkezésre álltak volna a 90-es években, akkor azokat – tekintettel jelentőségükre – Jakó professzor maga közölte volna.

Az ENMLt működését bemutató évi jelentésekről⁵ mint az intézmény és egyidejűleg az erdélyi levéltárügy kiemelkedő jelentőségű forrásairól már több szó esett, legutóbb mi magunk is részletesen foglalkoztunk a kérdéssel, ezért e helyen elegendőnek tartjuk hivatkozni e nemrég megjelent írásunkra.⁶ Arra azonban mindenképpen felhívjuk a figyelmet, hogy az újonnan közzétett jelentések alapján 1941-től immár 1946-ig

3 | Fejér Tamás: „Az 1946. esztendő a levéltárban a megtorpanás éve volt.” Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1946. évi működéséről. In: *Album Amicorum. Tanulmányok Sipos Gábor születésének hetvenedik évfordulójára*. EME, Kvár 2021. 157–179. (A továbbiakban Fejér: Az ENMLt 1946. évi működéséről) 170–179.

4 | Uo. 161.

5 | Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*. EME, Kvár 1942. (Erdélyi Tudományos Füzetek 133.); uő: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942. évi működéséről. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1942. évre*. Szerk. Szabó T. Attila. EME, Kvár 1943. 26–43. (A továbbiakban Jakó: Jelentés az ENMLt 1942. évi működéséről); uő: Jelentés a Levéltár 1943. évi működéséről. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1943. évre*. Szerk. Szabó T. Attila. EME, Kvár 1944. 15–36. (A továbbiakban Jakó: Jelentés a Lt. 1943. évi működéséről); uő: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1944. évi működéséről. *Erdélyi Múzeum* LVI. évf. 1994/1–2. 86–105. (A továbbiakban Jakó: Jelentés az ENMLt 1944. évi működéséről). E jelentések újraközlését lásd Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka, Fejér Tamás, Jakó Klára. MTA BTK TTI, Bp. 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 121–185, 188–212.

6 | Fejér: Az ENMLt 1946. évi működéséről 158–161.

követhetjük szorosan nyomon az ENMLt tevékenységét, iratanyagának gyarapodását. Nem tartjuk lényegesnek ismertetni rövid bevezetésünkben magukat az iratokat sem, hiszen csak fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznánk, ráadásul a szövegekből létrejöttük körülményeire is fény derül. Mindössze arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az 1945. évi jelentést követő beszámlók első kézből nyújtanak betekintést az EME-nek a vesztélybe került erdélyi levéltárak számbavételére és megmentésére – végső soron pedig azok megőrzésére, rendezésére és a kutatás számára hozzáférhetővé tételére – irányuló munkájába,⁷ mely során az ENMLt munkatársai a háborús viszonyokkal járó megpróbáltatások közepette vállalták azokat a hosszú napokra terjedő kiszállásokat, melyek eredményeként csak a szóban forgó 1945. esztendőben hatalmas mennyiségű levéltári iratanyag került el a szétszóródást vagy a teljes megsemmisülést. Miként e beszámolókból, valamint a jelentésből is kiderül, e kiszállások nyomán került – a letéti szerződések szavaival élve – a tulajdonjog sértetlen fenntartása mellett⁸ megőrzés és tudományos kutatás szolgálatra céljából letétként a levéltár őrizetébe gr. Bethlen Bálint keresdi, br. Kende Zsigmond sárközi, gr. Teleki Károly sáromberki, gr. Teleki Mihály gernyeszegi, gr. Toldalaghi Irma nyárádszentbenedeki és br. Vécsey Eszter sárközújlaki családi levéltára.⁹ Főként e családi letéteknek tulajdonítható, hogy Jakó professzor a levéltár gyarapodása tekintetében az 1945-ös esztendőt igen pozitívan értékelte: „Mind minőség, mind pedig mennyiség tekintetében olyan jelentős forrásanyagot sikerült megszereznünk, hogy ha ebből a szempontból nézzük az elmúlt évet, kétségtelenül Levéltárunk eddigi leggazdagabb esztendői közé kell sorolnunk”.¹⁰ Ezek a levéltári „mentőexpedíciók” tehát kivételes jelentőséggel bírnak, és az azokról készített beszámolókat az erdélyi levéltárügy egyedülálló forrásaiként tartjuk számon, amelyek mind a levéltártudomány, mind a történetkutatás szempontjából olyan fontos információkat tartalmaznak, melyekről ilyen részletességgel máshonnan nem szerezhetünk tudomást. Azt azonban mindenképpen sajnálatosnak tartjuk, hogy az itt közölt iratokban, különösképpen az 1945. évi jelentésben fellelhető adatok nem épültek be Kiss Andrásnak a levéltár történetét máig a legalaposabban feltáró írásába, jóllehet akkor már – miként erre a feldolgozás jegyzetanyaga következtetni enged – a levéltár irattára kutatható volt.¹¹

7 | A kérdésről bővebben lásd Jakó Zsigmond: A Lészai család levéltárának nyomában. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor et al. EME, Kvár 2003. 208–222. 210–211; Kiss András: Jakó Zsigmond és a levéltárak. *Levéltári Közlemények* 67. évf. 1996/1–2. 39–49. (A továbbiakban Kiss: Jakó Zsigmond) 43–45.

8 | Ezt pl. gr. Bethlen Bálint a levéltára átadásakor Keresden, 1945. augusztus 6-án kelt nyilatkozatában is kikötötte: „A letétbe helyezés levéltáramhoz való tulajdonjogomat nem érinti. Levéltáram továbbra is az én és jogutódaim tulajdonában marad. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltáramnak csupán őrizője és kezelője”. ENMLt irattára, 58/1945. Letéti szerződés gr. Bethlen Bálinttal (Keresd).

9 | Lásd még: uo. 72/1945. Jelentés a levéltári anyag gyarapodásáról.

10 | Arra vonatkozó adatot nem találtunk, hogy ez a mennyiség hozzávetőleg hány iratfolyó métert jelenthetett, de talán érdemes lesz itt megemlíteni azt a minden valószínűség szerint 1949-ben összeállított kimutatást (Az Erdélyi Múzeum Levéltára állományának gyarapodása 1857–1949 között standard csomókban), melynek értelmében 1944–1945-ben a levéltár 1055 „standard csomóval” gyarapodott. Ez a szám különösen annak fényében beszédes, ha tudjuk, hogy a levéltár teljes anyaga 1943 végén – ugyanazon kimutatás szerint – 3473 csomót tett ki. EME Kt, EME Levéltára, II. irattartó, Adatok az akadémiai bizottság jelentése részére.

11 | Kiss András: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerk. Sipos Gábor. EME, Kvár 2009. 183–237. (A továbbiakban Kiss:

A jelentések szerzőiről hasonlóképpen nem tartjuk szükségesnek szólni, hiszen nevük jól ismert mindazok előtt, akik Erdély múltjával foglalkoznak: Jakó Zsigmondnak, az ENMLt 1950. évi államosítása előtti utolsó igazgatójának neve szétválaszthatatlanul összeforrt az intézmény történetével; talán Szabó T. Attila (1906–1987) és Entz Géza (1913–1993) esetében ismert kevésbé az erdélyi levéltárügy és levéltárvédelem terén kifejtett tevékenységük, noha előbbi a levéltár igazgatója volt 1944–1948 között,¹² utóbbi pedig 1942–1943-ban a levéltár munkatársa volt, de korábban, illetve – miként a jelentésből és a 3. számú iratból kiderül – később is segítette annak munkáját.¹³ Utóbbiak jelentéseinek közzétételével tehát ilyen jellegű működésükre és elvülhetetlen érdemeikre is fel akarjuk hívni a figyelmet.

Mind a korábbi, mind a jelen forrásközlésünkkel végső soron az ENMLt-nak, az erdélyi régiség írásos emlékei leggazdagabb tárházának közel egy évszázados történetére vonatkozó, az erdélyi archivisztika szempontjából is meghatározó jelentőségű források feltárásának és közzétételének a fontosságát és szükségességét kívánjuk hangsúlyozni. Minthogy az EME ügyviteli levéltára, valamint – ezen belül – az ENMLt irattára jelenleg hozzáférhető a kutatás számára, voltaképpen elhárult a legfőbb akadály e feladat megvalósítása elől, mely – meglátásunk szerint – a levéltár egykori fenntartója, az EME legfontosabb teendői közé tartozik, az Egyesület múltjára vonatkozó egyéb források közzétételével együtt.

Rövid bevezetőnk után lássuk magukat az iratokat, melyeket lényegében minden változtatás nélkül közlünk: 1. Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1945. évi működéséről*; 2. Jakó Zsigmond: *Jelentés a feldúlt kastélyokban található levéltári és egyéb kulturális értékek biztonságba helyezésére történt kiküldetésünkről*; 3. Entz Géza: *Jelentés 1945. VII. 22–VIII. 9. között megtett utunk eredményeiről*; 4. Szabó T. Attila: *Jelentés a Szatmár megyei Sárközön a gr. Sztáray-kastélyban őrzött br. Vécsey-levéltár sorsáról*; 5. Jakó Zsigmond: *Jelentés a br. Vécsey-család sárközi levéltárának beszállításáról*; 6. Jakó Zsigmond: *Jelentés a pécsújfalusi Péchy-család sárközújlaki levéltárának letétbe helyezéséről*. (Az ENMLt irattárának anyagát kiaknázva, jegyzetekben igyekeztünk utalni az egyes szövegekkel kapcsolatos további iratokra is.)

1. Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1945. évi működéséről

A mögöttünk hagyott esztendő, annak ellenére, hogy eseményekben nem szűköldött, a háború által összekuszált viszonylatok újjárendezése terén alig hozott valami látható eredményt. Legfeljebb az 1940. előtti állapot változatlan visszaállítására történtek meg az előkészületek. Az erdélyi magyar kérdéseket azonban a megoldás komoly szándékával senki sem vetette fel. E halogatás következményeként kialakult bizonytalanság tudományos intézményeink körül olyan helyzeteket teremtett, melyekben az

Az ENMLt kialakulása). A levéltár történetére lásd még: Kiss András–Wolf Rudolf: Arhiva Muzeului Ardelean (1842–1950). In: *Din istoria arhivelor ardelenene. 75 de ani de la înființarea Arhivelor Statului Cluj*. Coord. Ioan Drăgan, Ioan Dordea. Cluj-Napoca 1995. 109–136; Kiss András–Wolf Rudolf: The Archives of the Transylvanian Museum, 1842–1950. *Transylvanian Review* 4. évf. 1995/3. 72–94.

12 | Szabó T. Attila és az ENMLt kapcsolatáról lásd Fejér: Az ENMLT 1946. évi működéséről 163–164.

13 | Jakó: Jelentés az ENMLt 1942. évi működéséről 26; Jakó: Jelentés a Lt. 1943. évi működéséről 16.

eredményes munkához egyaránt hiányoztak a tárgyi és lelki előfeltételek. A világon végigseprő szörnyű vihar már közel egy esztendeje elült, s mi még mindig tétlenül bolyongunk a romok között, mert kezünk kötve s lelkünk tele bizonytalansággal, hogy hol is kezdhetünk új életet.

Ellentétben az elmúlt esztendővel, az idén Levéltárunk külső történetének alig van feljegyzésre érdemes mozzanata. Életünk csendben és akadozva haladhatott tovább, bár a külső események következtében a tisztviselők egyre nagyobb lelkiemelő kifejtésére kényszerültek ahhoz, hogy a változott körülmények között munkájukba belemerülhessenek. Minthogy fűtőanyag hiányában a Levéltár és Könyvtár egész személyzete, valamint az olvasóközönség is egyetlen terembe szorult, a szűk helyen és zajos környezetben elmélyülő munka lehetetlen volt. Munkaévünk tehát valójában csak a melegebb idő beálltával kezdődhetett meg, amikor régi helyiségeinkbe visszaköltözhattünk; s tartott az őszig, amikor a hideg ismét lehetlenné tette a fűtetlen levéltári termekben való munkát.

A megrövidült munkaév és a régi segéderők elvesztése is hozzájárult, hogy ebben az évben kitűzött céljaink felé csak néhány lépést haladhattunk. Őszinte köszönettel tartozunk Kelemen Lajos ny. főigazgató úrnak, amiért állandó jelenlétével az egyetemen elfoglalt dr. Szabó T. Attila és dr. Jakó Zsigmond távollétében is biztosította a levéltári kutatómunka zavartalanságát. Ezen a helyen kell megemlítenünk, hogy dr. Jakó Zsigmond segédőrt 1945. október 25-én a Nemzetnevelésügyi Minisztérium helyettes tanári minőségben kinevezte a Bolyai Tudományegyetem Magyar nép története c. tanszékére. Bár új megbízatása következtében idejét most már meg kell osztania a Levéltár és Egyetem között, Jakó dr. levéltári munkakörét továbbra is rendesen ellátja. Őszinte köszönettel tartozunk a Könyvtár igazgatóságának, amiért K[öpeczi] Sebestyén Józsefet, régi, kipróbált munkatársunkat szolgálattételre továbbra is Levéltárunknak engedte át.

Ez évi belső munkánkról az alábbiakban adhatunk számot. Minthogy anyagunk teljes egészében ma is óvóhelyen van,¹⁴ nagyobb szabású rendezésekre nem gondolhattunk. Egyáltalában a külső körülmények csak igen későn engedték meg, hogy óvóhelyünkről feltűnés mentesen kisebb csomókban hozzunk át feldolgozandó iratokat a könyvtár épületébe.

Családi levéltáraink elkezdett átrendezése során most a gr. Wass család levéltárát vettük munkába. A hideg idő beálltáig sikerült a nagyobb helyet igénylő munkákat mind elvégeznünk. A Huszti András által rendezett rész régi rendjét helyreállítottuk, a jelzeteletlen anyagot új, egységes elveink szerint teljesen elrendeztük. Most már csak ennek az újonnan rendezett kb. 80 csomónyi résznek a bejelzetelese és lajstromozása hiányzik, hogy ez egyik legegységesebb s középkori, valamint XVI. századi részében legbecselesebb erdélyi családi levéltár modern jegyzékével a tudomány nagy hasznára nyilvánosság elé léphessünk.

A kendilónai Teleki levéltár átrendezett hatalmas missilis anyagának revíziója tovább folytatódott, és eljutott az ábécé feléig. Sajnos, e nagy helyet igénylő munkát az említett akadályok miatt kellő ütemben nem haladhat.

14 | A kolozsvári piarista templom kriptájáról van szó, ahová 1944 tavaszán költöztették át a levéltár egész anyagát. Vö. Jakó: Jelentés az ENMLt 1944. évi működéséről 90.

Levéltárunk új csoportokba tagolása¹⁵ során külön egységbe fogtuk a családi levéltárakhoz nem tartozó urbáriumokat, inventáriumokat, összeírásokat, egyszerűen mindazokat a forrásokat, melyek a hely- és népiségtörténeti kutatás szempontjából különös érdeklődésre tarthatnak számot. Tervbe vettük azt is, hogy egész levéltárunk ilyen jellegű, napjainkban talán legkeresettebb darabjairól jegyzéket készítsünk. Ebben az évben a Kézirattártól átvett összeírások jegyzékelése készült el. Úgyhogy addig is, míg teljes Levéltárunkat ilyen szempontból átnézhetjük, máris tekintélyes anyag felőlyt a kutatás tájékoztatást.

A Levéltárunk múltjára vonatkozó irattári anyag gyűjtését és másolását az Egyesület központi irodájának segítségével ebben az évben is folytattuk. A gyűjtés teljesen befejeződött, a másolással azonban még nem készültünk el. Az Egyesület jegyzőkönyveiből a Levéltárunkkal kapcsolatos bejegyzésekről mind, a központi irattár tárunkat érdeklő ügydarabjainak pedig kb. 70%-áról hiteles másolatot vettünk.¹⁶ Ezekből a másolatokból, valamint a Könyvtár irattárából megkapott eredeti aktákból rekonstruáltuk a Levéltár irattárát, úgyhogy most már a másolás bevégezése utánra csupán a lajstromozás maradt.¹⁷ Ezzel a Múzeum egyik tárának írásos emlékei alapításától kezdve napjainkig össze lesznek gyűjtve.

Újonnan szervezett történeti arcképgyűjteményünk¹⁸ rendezése is tovább haladhatott, hála K. Sebestyén József lelkes ügybuzgalmának. Az ő közreműködésének köszönhető, hogy a törzsgyűjtemény eredeti darabjainak részletes leíró jegyzéke elkészült. Hasonlóan jegyzékelt továbbá a br. Jósika hitbizományi és gr. Nemes levéltár fényképeit. Eddig összesen kb. kétezer kép leírásával készült el. Bár az egész gyűjtemény alapleltárának, valamint összesített mutatójának elkészítése már a jövő évre maradt, az eddigi eredmények is lehetővé teszik e szépen gyarapodó forráscsoport áttekintését.

E helyen kell megemlítenünk, hogy kézikönyvtárunkat az óvóhelyről felhoztuk, s az új szerzeményekkel kibővítve új szakrendjében felállítottuk. A jelentősen megnövekedett könyvanyag elhelyezésére most már a második dolgozószoba egyik falát is igénybe kellett vennünk. A katalógizálás, munkaerő hiányában, sajnos, megakadt. A kész cédulák azonban külön erre a célra készült dobozokban a kutatók tájékoztatására állanak. Az óvóhelyünkön levő Régi Magyar Könyvtár, kéziratirattári és képtári anyag elszállításakor nekünk is alkalmunk nyílt a gr. Kemény József, gr. Kemény Sámuel és Mike Sándor kéziratgyűjteményének, valamint a halotti beszéd-gyűjtemény jórészeének a visszahozatalára. A gondosan kiszellőztetett kötetek most már elrendezve, ismét szabad levegőn, régi helyükön várják az érdeklődő kutatókat.

E belső munkálatokkal párhuzamosan igen szép eredménnyel tovább folytattuk levéltárvédelmi akciónkat. A vidéki feldúlt kastélyokban pusztuló levéltárak és történeti

15 | A kérdésről bővebben lásd Az erdélyi levéltárvédelem múltjából 105–114. (Pro Memoria az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában szükséges átrendezésekről).

16 | E másolatok egy része jelenleg az ENMLt irattárában az 1842., valamint az 1859–1888 közötti éveknél lelhető fel. További, az 1856–1923-as évekből származó 63 darab iratról készült másolat az RNLt KMLt, EMELt, nr. 232. jelzet alatt található, ezek tehát már nem kerültek be az illető évek anyagába.

17 | Minden bizonnyal e lajstromozási munka eredménye az irattár iktatókönyve, vö. ENMLt irattára, Iktatókönyv (1842–1950). Lásd még Jakó: Jelentés az ENMLt 1944. évi működéséről 87, 92.

18 | Az arcképgyűjteményre bővebben lásd Az erdélyi levéltárvédelem múltjából 108, 113. Lásd még: ENMLt irattára, 4/1945. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára átküldi a tavaly kiválasztott arcképeket. A képek jegyzékét lásd uo.

értékek megmentésére már az elmúlt év decemberében tettünk az illetékes katonai hatóságoknál lépéseket. Bár innen különféle ígéretet ellenére sem kaptunk hivatalos megbízatást ezeknek az értékeknek az összegyűjtésére, megbízottunk még január első napjaiban nekivágott az ismeretlen felderítésére. Csak gyors közbelépéstől várhattuk ugyanis, hogy a halogatásból eredő további károkat elháríthatjuk.

Megbízottunk, dr. Böződi (Jakab) György ekkor bejárta a Marosvásárhely környékén levő kastélyokat, és Gernyeszegen, Sáromberkén, Koronkán, Nyárádszentbenedeken fogadtatott a szükséges intézkedéseket a további pusztulás megakadályozására. Böződi innen Székelykeresztúrra és Fiafalvára ment, hogy az ottani anyagot is biztonságba helyezze.¹⁹ Az összegyűjtött iratok elszállítása a katonai hatóságok engedélyének hiányában és a nagy hideg miatt akkor, sajnos, nem történhetett meg. Március folyamán, a román közigazgatás bevonulásával a helyzet újból változott, s hónapok teltek el, míg a körülmények odáig szilárdultak, hogy a télen összegyűjtött anyag biztos helyre szállítására siker reményében komoly expedíciót lehetett indítani. Alapos és sok oldalú előkészítés után sikerült a helyi hatóságok, valamint a Magyar Népi Szövetség jóindulatát az ügyhöz megszerezni. Amikor az MNSZ és a Józsa Béla Athenaeum 100,²⁰ illetve 50 ezer lejes segítségével az expedíció elől az anyagi akadályok is elhárultak, július 22-én dr. Entz Géza és dr. Jakó Zsigmond útnak indulhattak.²¹ Ezen a helyen is köszönetet mondunk a Történeti és Művészeti Tár igazgatóságának, amiért a levéltári mentési munkában már kellő gyakorlattal rendelkező dr. Entz Gézát az expedíció tartamára hivatali munkájától mentesíteni szíves volt.

Nem tartoznak ide az útról készült jelentésnek azok a tudománytörténeti dokumentum-számba menő jellemző részletei, melyek arról számolnak be, hogy kiküldötteink milyen körülmények között s milyen eszközökkel oldhatták meg feladatukat.²² Itt most csak az út eredményei fontosak. Meggyőződésünk azonban, hogy a háborús zavarok által létében fenyegetett történeti emlékek megmentésére tett tavalyi és ideai erőfeszítéseink

19 | Böződinek erről az útról készített jelentését lásd Az erdélyi levéltárvédelem múltjából 119–127. (Böződi György jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének). A jelentés eredetije: ENMLt irattára, 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről.

20 | A Romániai Magyar Népi Szövetség által a levéltárvédelmi munkálatokhoz nyújtott, 100 ezer lejes támogatásra vonatkozó, 1946. január 6-án kelt elszámolás tételei az alábbiak voltak: „1945. július 23. A Toldalaghi levéltár beszállítása Nyárádszentbenedekről Marosvásárhelyre, egy fuvar 10 000 lej; július 26. A Teleki levéltár beszállítása Gernyeszegről Marosvásárhelyre, két fuvar 20 000 lej; július 27–augusztus 2. Két tisztviselőnk kocsitja és elszállásolása Sáromberkén 28 000 lej; augusztus 4. A Teleki levéltár és műgyűjtemény beszállítása Sáromberkéről Marosvásárhelyre, hat fuvar 48 000 lej. Összesen: 106 000 lej”. ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra.

21 | Érdemes lesz itt felidézni Kelemen Lajos ny. múzeumi és levéltári főigazgatónak a gr. Teleki Károlyhoz intézett 1945. július 21-i levelét, melyben épp erről a kiszállásról értesítette az utóbbit: „A jelenlegi közlekedési nehézségek megakadályoztak abban, hogy személyesen tegyek meg mindent a Gróf úr tulajdonában lévő becses történelmi emlékek biztonságba helyezése érdekében. Helyettem két fiatal, de ilyen munkában gyakorlott kitűnő munkatársam, dr. Entz Géza és dr. Jakó Zsigmond utazik le. Ők ismerik e kérdésben elfoglalt álláspontomat s Levéltárunk gyakorlatát; a letétbe helyezés módzatait tehát tessék velük megbeszélni. Felhatalmaztam őket, hogy a Gróf úrral levéltárunk nevében megállapodhassanak, s az anyag biztonsága érdekében legjobb belátásuk szerint járhassanak el”. Uo.

22 | A jelentés szövegét lásd a 3. szám alatt.

nem csupán Levéltárunk történetének ragyogó lapjai, de elmúlhatatlan fényű bizonyosságai lesznek annak a bátor helytállásnak, féltő gondosságnak, melyet az EME a nagy gátszakadás idején népünk gazdátlanul hanyódó emlékeivel szemben tanúsított.

A két kiküldött július 22–augusztus 9. között teherautóval, autóbusszal, vonattal, szekérrel és gyalog végigjárta a januárban felderített helyeket (Gernyeszeg, Sáromberke, Nyárádszentbenedek), az összes fellelhető értékeket összeszedte, becsomagolta és Marosvásárhelyre a Teleki-thékába beszállította. A megmentett anyagokról részletesebben beszámolóknak a gyarapodásunkról szóló fejezetében szólnak. Itt csupán a végzett munka lemérhető végett említjük meg, hogy a Marosvásárhelyre bemenedikített anyag 26 nagy láda iraton kívül 26 darab festményből, 17 darab faragott renaissance-köböl és 32 darab régi fegyverből, négy régi vas-levelsládából áll,²³ a Segesvárra vitt keresdi Bethlen levéltár pedig hét ládát tölt meg. A hatalmas anyag Kolozsvárra hozatala a közismerten nehéz szállítási viszonyok miatt ezideig csak részben történetelt meg. Bírjuk azonban a Bolyai-egyetem illetékeseinek határozott ígérését, hogy ládáinkat teherautójukkal aprádonként átszállítjuk.

Levéltárvédelmi munkáink során lépéseket tettünk Kolozsvár város pincében rothadó XVIII. századi levéltára,²⁴ a kolozsvári Szent Erzsébet Aggmenház,²⁵ a kolozs-

23 | Ismerjük a sáromberki Teleki-kastélyból átvett tárgyak jegyzékét, melyet Sáromberkén, 1945. augusztus 2-án állított össze Jakó Zsigmond, az „Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárosa, a Magyar Népi Szövetség megbízottja”: „Jegyzéke azoknak a tárgyaknak, melyeket a magyar kulturális értékek összegyűjtésére a Magyar Népi Szövetség által indított akció során a sáromberki Teleki-kastélyból megőrzés és szakszerű kezelés, valamint tudományos feldolgozás végett az Erdélyi Nemzeti Múzeum (Kolozsvár) megfelelő táraiba való beszállítás végett Sáromberke község előjáróságától átvettem: 6 nagy láda levéltári anyag; 7 kis láda levéltári anyag; 2 kis láda könyv; 17 lándzsa; 14 kovás puska; 2 alabárd; 1 íj; 3 vas levelsláda; 1 rézveretes fa levelsláda; reneszánsz kandalló maradványai (faragott kövek); régi paraszt-kemence maradványai (cserepek); 1 címert tartó angyalt ábrázoló faszobrocska; 14 családi arckép (többnyire erősen rongált állapotban).” ENMLt irattára, 38/1945.

24 | Szabó T. Attila levéltárigazgatónak az 1945. május 25-én kelt, Demeter János alpolgármesterhez intézett leveléből idézzük az alábbi részletet: „Közvetett úton tudomásomra jutott, hogy Kolozsvár város levéltárának a bombázások elől Mátyás király szülőházának pincéjébe átszállított részét nedvesség és egyéb okok miatt a pusztulás komoly veszélye fenyegeti. Jóllehet levéltárunk csupán a magyar magánlevéltárak megmentésével foglalkozhat, kötelességemnek éreztem erre a tényre a város felelős vezetőinek figyelmét felhívni.

Ezeknek az iratoknak a megóvását nem csupán fontos tudományos érdekek, hanem a város anyagi érdekei is követelik. A városi birtokokra, jogokra vonatkozólag még ma is szükséges XVIII–XIX. századi iratok egy részét a háború elől Dunántúlra menekítették. Ezek pedig a súlyos harcokban azóta könnyen megsemmisülhettek. Megtörténhetik tehát, hogy Kolozsvár múltjának utolsó két századára csak az a forrásanyag maradt meg, mely most az említett helyen romlik.

Tisztelettel kérve az Alpolgármester úr sürgős intézkedését az iratoknak száraz és biztos helyre való szállítására vonatkozólag, maradok kész híve...” Uo. 31/1945. Demeter János alpolgármesternek (Kolozsvár) a városi levéltár megóvása érdekében. Kolozsvár polgármesterének, Gheorghe Chiciudeannak 1945. október 18-i válaszából tudjuk meg, hogy: „Folyó évi május hó 25-én kelt 31/1945. számú megkeresésére értesítjük a Levéltárat, hogy a városi levéltárnak Mátyás király szülőházának pincéjében elhelyezett részét – helyiség hiányában – nem áll módunkban megfelelő helyre szállítani. Felkérjük a Levéltárat, hogy az anyag elszállítását és a város részére megfelelő helyen való megőrzését vállalni szíveskedjék”. Uo. 51/1945. Kolozsvár várostól volt magyar vezetői arcképeinek letétbe helyezését kérjük.

25 | Uo. 6/1945. Az erdélyi róm. kat. egyházmegye Igazgatótanácsától a kolozsvári Szent Erzsébet Aggmenház levéltárát kérjük letétül. A levéltárról bővebben lásd Jakó Zsigmond: A kolozsvári Szent Erzsébet Aggház levéltára. *Erdélyi Múzeum* XLVIII. évf. 1943/1. 107–109.

vári Nemzeti Kaszinó,²⁶ a gr. Degenfeld család hadadi és erdőszádai, a Barcsay család gyalui,²⁷ a gr. Teleki család magyarórdi iratanyagának megmentésére,²⁸ fáradozásainkat²⁹ a meg nem értés, sőt több esetben a hatóságok rosszindulata következtében nem kísérhette siker. Eredménnyel – hozzátehetjük tüstént, hogy sok mindenért kárpótoló gazdag eredménnyel – csupán a br. Vécsey család sárközújlaki és a Péchy család sárközi levéltárának megmentésére indított vállalkozásunk járt. A mai magyar-román határ közelében fekvő községet először (július 21–22-én) dr. Szabó T. Attila levéltári igazgató kereste fel, hogy a középkori oklevelekben rendkívül gazdag Vécsey levéltár esetleg még el nem pusztult darabjait összegyűjtse. A ládából kiszórt anyag maradványát meg is találta a kastély egyik földszinti helyiségének a földjén szalmával, szétépett könyvekkel összekeverve. A teremnek az ajtaját nem lehetett lezárni, s így az értékek után kutató fosztogatók a parkban táborozó, átvonuló katonák a tűzgyújtásra el nem hurcolt leveleket sáros lábaikkal teljesen összemocskolták. Bár a könyv és papír tömeg gondozás nélkül állott, és a falu lakóinak szabad prédája volt, mégis amikor Szabó T. Attila összeszedte, elszállítását nem engedték meg.³⁰ A hatóságokkal folytatott hosszas huzavona után, mivel a közeledő téllel az eltüzelés veszélye rohamosan növekedett, a Levéltár dr. Jakó Zsigmondot küldte ki azzal az utasítással, hogy a levéltár régi anyagát minden áron helyezze biztonságba. Jakó Zsigmond október 9–10-ig idő és proveniencia szerint átválogatta a Sárközön Szabó T. Attila által összeszedett s

26 | ENMLt irattára, 19/1945. Az orosz városparancsnokságtól a Kolozvári Kaszinó irattárát és képeit kérjük. Érdeemes lesz itt felidézni Jakó Zsigmondnak ez ügygel kapcsolatos, 1945. december 30-i feljegyzését: „Ebben az ügyben két hónapon át jártam az orosz parancsnokságot, hetente legalább két-három délelőttöt eltöltve a várakozással. Az intézkedést azonban mindenki a másikra tolt, s ha az egyik beleegyezett, a másik mondott nemet.

Ezek következtek a szemem előtt szétkallódó, átmázolt és festővászonnak szétvagdalt képek közül eddig csak két darabot sikerült megmenteni úgy, hogy az egyik katona festéért elcserélte. Mivel az ott bennfentes katonák a többi képet csak olyan vacsoráért voltak hajlandók a múzeumba átcsémpészni, melyeken leihatják magukat, pénz hiányában a mentési akciót be kellett szüntetni. A megsemmisült képek között volt gr. Bethlen Gábor, br. Jósika Samu(?) és br. Bornemissza arcképe”. Uo.

27 | Uo. 8/1945. A gyalui Barcsay-levéltár megmentése ügyében írt levelek. Jakó Zsigmondnak Ady Elemér gyalui református lelkészhez írt 1945. január 21-i leveléből idézünk: „Az EMKE titkárságától nyert értesülést szerint Gyaluban a feldúlt Barcsay-kastélyból származó több láda levél hanyódik egyes embereknél. Mivel az ilyen pusztulásnak kitett kulturális javakat az orosz parancsnoksággal egyetértésben az Erdélyi Múzeum-Egyesület igyekszik biztonságba helyezni, ezt az iratanyagot is szeretnénk behozni Levéltárunkba. Úgy látszik, hogy a Magyar Népi Szövetség autóján módunk lesz Gyaluba is hamarosan eljutni. Nagyon kérem tehát a Tiszteletes urat, szíveskedjék megérdeklődni, hogy kiknél vannak ezek a levelesládák, milyen mennyiségű és milyen korú iratról van ebben az esetben szó”.

28 | Bár erre vonatkozó iratokat nem találtunk az ENMLT 1945. évi anyagában, de megemlítenédőnek tartjuk a 30-as évektől a gr. Teleki Ilona tulajdonában levő magyarórdi Radák-kastélyról 1945 májusában (alighanem a költő és regényíró) Horváth István által készített részletes leírást. Uo. 49/1945. Jelentés az ózdi Radák kastélyban őrzött levéltár és műtárgyak pusztulásáról.

29 | Lásd még: uo. 10/1945. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület irattárának letétbe helyezését kérjük. Szabó T. Attilának az EKE elnökségéhez intézett 1945. február 12-i leveléből idézzük az alábbi részletet: „Az Elnökség tagjaival folytatott megbeszélés alapján hivatalos formában is felkérem a Tekintetes Elnökséget arra, hogy az erdélyi magyarság életében oly jelentős szerepet játszó Egyesület irattárát az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak vezetésem alatt álló Levéltárában biztonságba helyezni méltóztatásuk. A Levéltár az erdélyi múlt írásos emlékeinek gyűjtésével már eddig is jelentős anyagot mentett meg a tudományos kutatás számára, s szeretnők, ha az írott forrásanyagból nem hiányoznák a mind testnevelési, mind szellemi vonatkozásban fontos EKE iratanyaga sem”.

30 | Szabó T. Attilának e kiszállásról szóló jelentését lásd a 4. szám alatt.

időközben még előkerült levéltár-roncsokat, s az elhozatalra szerencsés megoldást találva, az egy stráf-kocsit megtöltő teljes anyagot hét ládában beszállította Szatmárnémetire.³¹ Egyidejűleg sikerült br. Kende Zsigmondtól letétként megszereznie a Péchy család sárközi egy ládányi levéltárát.³²

A levéltár az év folyamán két kiállítás rendezésében vett részt. Az 1848/49 Ereklje Múzeummal karöltve az 1848/49. évi szabadságharc emlékeiből rendeztünk kiállítást az Egyetemi Könyvtár kiállítási termében.³³ A március 15-én megnyíló és több mint ötezer látogatótól megzemlélt kiállítás sikeréhez levéltárunk gazdag eredeti kéziratos anyaggal, egykorú plakátokkal és proklamációkkal járult hozzá.

Májusban és júniusban az előbbi helyen a Múzeumi és Egyetemi Könyvtárral közösen „Európai forradalmak és szabadságharcok” címen rendeztünk jól sikerült kiállítást.³⁴ Ez alkalommal főként a magyar nemzeti szabadság-mozgalmakra, valamint a Horea-féle eseményekre vonatkozó anyagunkról adtunk a közönségnek ízelítőt.

Levéltárunkban folyó tudományos munka örvendetes eseményeként könyvelhetjük el, hogy – hála az Egyesület áldozatkészségének – az Erdélyi Történelmi Adatok régóta tervezett felújítására a jelen rendkívüli nehézségei ellenére sor kerülhetett. Mikó Imre kezdeményezése az EME legelső tudományos megnyilatkozása korszerű formában és tartalommal most már Levéltárunk gondozásában indul új útjára. Erősen hiszünk, hogy e kiadványra az erdélyi történelmi kutatásnak új útra való terelésében fontos szerep vár. Ennek a tudatában Levéltárunk mindent el fog követni, hogy e ma egyetlen magyar forrásközlő vállalkozás megfeleljen azoknak a várakozásoknak, melyeket hozzáfűznek. Az ETA felújításával azonban az EME nem csupán tudományos célokat szolgál, hanem Levéltárunk anyagának publikálásával egyben a levéltáraikat átadó családokkal szembeni régi adósságát is törleszteni kezdi.³⁵ Ez év folyamán az ötödik kötet első füzeté (*Adatok a torockói jobbagylázadások történetéhez*) jelent meg. A második füzet (*Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*)³⁶ most van nyomás alatt, s megjelenése csak az ünnepek közbejötté miatt maradt a jövő esztendő első napjaira.

Örömmel jelenthetjük, hogy a Levéltárral kapcsolatban álló Diplomatarium Transilvanicum Bizottság a rendkívüli nehézségek és a bizonytalan helyzet ellenére folytathatta működését. Bár a különféle miseriák a végzett munka mennyiségét kedvezőtlenül befolyásolták, a magyar tudományos munka jelenlegi lehetőségei mellett pusztán azt a tényt, hogy a munka folytatódott, a munkatársak köre bővült, nagy eredményként kell elkönyvelnünk. A fényképmásolatok regesztázása ugyan ebben az évben csak néhány százzal haladt előre, a gr. Wass levéltár anyagának feldolgozása azonban

31 | Jakó Zsigmond beszámolóját lásd az 5. szám alatt.

32 | A szintén Jakó Zsigmond által készített jelentést lásd a 6. szám alatt.

33 | A rendezvény sajtóvisszhangjára lásd A szabadságharc ereklyéi közt. Látogatás az EMKE 1848-as kiállításán. *Világosság* II. évf. 1945/63. (márc. 18.) 3.

34 | A rendezvény plakátját, sajtóvisszhangját lásd ENMLt irattára, 25/1945. Európai forradalmak és szabadságharcok c. kiállításunk.

35 | A gr. Mikó Imre által 1855-ben megindított, majd a Jakó Zsigmond által 1945-ben újjáélesztett forráskiadvány-sorozatról bővebben lásd *Adatok a torockói jobbagylázadások történetéhez*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. EME, Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V/1.) 3–8. Lásd még: ENMLt irattára, 20/1945. Az Erdélyi Történelmi Adatok ez évi ügyei.

36 | Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. EME, Kvár 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V/2.)

már közvetlenül befejezés előtt áll.³⁷ Nagy lépést jelent az is, hogy a regesztázással egyidejűleg az év utolsó két hónapjában újból megindulhatott a másolás. Egyelőre Kolozsvár és Kolozs vármegye oklevéltárához másoljuk a XIV. századi okleveleket Levéltárunk fényképgyűjteményéből. Míg azonban elgondolásunk szerint a fényképek másolásánál meggyéknént és időrendben haladunk előre, Levéltárunk erdélyi eredeti darabjait válogatás nélkül mind lemásoljuk. Jelenleg a br. Kemény család malomfalvi levéltárának 1542 előtti darabjai vannak munkában. Minthogy Levéltárunk személyzetét az idén a vidéken kallódó gyűjtemények mindennél sürgősebb megmentése foglalta el, a középkori szövegek fényképezése nem haladhatott előre. A gyulafehérvári káptalani és püspöki levéltár középkori darabjainak lefényképezésére azonban már minden előkészületet megtettünk, úgyhogy amint az idő és a körülmények engedik, gyűjtőmunkánk utolsó nagy feladatát is megoldhatjuk.³⁸

Gyarapodásunkat számba véve, meg kell állapítanunk, hogy a rendkívüli körülmények ellenére – Istennek hála – ez az év sem jelent visszaesést az előző esztendőök hatalmas fellendüléséhez képest. Mind minőség, mind pedig mennyiség tekintetében olyan jelentős forrásanyagot sikerült megszerezniünk, hogy ha ebből a szempontból nézzük az elmúlt évet, kétségtelenül Levéltárunk eddigi leggazdagabb esztendői közé kell sorolnunk. Ennek az örvendetes ténynek, melyet a többi tár tetszhalottsága még jobban kiemel, a magyarázatát egy egészen egyszerű szervezeti kérdésben találjuk meg. A Levéltár ugyanis a Múzeumnak egyetlen olyan tára, mely nem volt összekapcsolva valamelyik egyetemi intézettel. Így az egyetem átszervezésével kapcsolatos bizonytalanság különösebben nem bénította meg a munkát.³⁹ Életében eddig sem érvényesültek a múzeumi célkitűzésektől idegen erők, s ezért most – amennyire anyagi és személyi lehetőségei engedték – minden gátlás és külső szempontok tényszerű figyelembevételével nélkül úgy járhatott el, ahogyan azt a tudomány, a Múzeum és a magyar társadalom érdekei az adott helyzetben éppen megkívánták. A társadalom, a letétbe helyezők, ajándékozók részéről hasonlóképpen fest a dolog: adakozó kedvüket nem apasztotta el az aggodalom, hogy elődeik féltve őrzött emlékei idegen kezekbe kerülnek. Hogy ez a bizalma a magyar levéltárnak szól, kitetszik azokból a cautelakból, melyeket a letevők anyagukra vonatkozóan minden esetben feltételként elénk szabtak.

37 | A Wass család 1914-ben letétbe helyezett cegei levéltárának ismertetésével az ENMLt Valentiny Antalt (1883–1948), az Egyetemi Könyvtár egykori igazgatóját bízta meg, akinek félbeszakadt munkáját hosszú évtizedek múlva W. Kovács András fejezte be: *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlésezi W. Kovács András. EME, Kvár 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.)

38 | Erdély középkori oklevéltárának munkálataival kapcsolatos kérdésekre részletesebben lásd *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. I. (1023–1300). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond. Akadémiai, Bp. 1997. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26.) 28–29; Hegyi Géza: Jakó Zsigmond és az Erdélyi okmánytár. *Erdélyi Múzeum* LXXIX. évf. 2017/1. 10–17.

39 | Ezzel kapcsolatban lásd még: ENMLt irattára, 34/1945. Az Elnökség újabb utasítása az egyetemi intézetek átadásakor teendő nyilatkozattal kapcsolatban. A Szabó T. Attila levéltárigazgató aláírásával ellátott, 1945. június 22-i nyilatkozatból idézzük a következő részletet: „Felhívom a megbízott úr/urak figyelmét arra, hogy a Levéltár az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabályainak 3.§-a értelmében az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak önálló tára, és így az átadásra kerülő Egyetemi Könyvtárral, valamint Múzeumi Könyvtárral semmiféle szervezeti kapcsolatban nem áll. Ennek következtében az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának átadása vagy átvétele nem tartozik a kolozsvári tudományegyetem könyvtárának átadásával és átvételével kapcsolatos intézkedések közé”.

Új letéteinket sorba véve, családi levéltáraink között első helyen a gr. Bethlenek keresdi levéltárát kell megemlítenünk, melyet gr. Bethlen Bálint adott be.⁴⁰ Szerzeményeink között ez az egyetlen, melyet háborús pusztulás nem ért, s így szinte teljesen rendben került kezelésünk alá. A rendezett rész négy fiókos ládát tölt meg, indexelenchusa van, s így a tájékozódás könnyű benne. Valójában ez a levéltár a Bethlenekkel rokon, kihalt Folthy család és ennek atyafiságára vonatkozó iratokat tartalmazza, s főként Hunyad megyei adatokban gazdag. Ezzel a csoporttal közel egyenlő mennyiségű jelzeteletlen, de bizonyos szempontok szerint már csoportosított anyaga van a levéltárnak. Ennek gazdag XVI. századi darabjai a Bánffy, Gyulaffy, Gálffy családok birtokaira vonatkoznak, de a XVIII. századtól kezdődően a Bethlenekre is van jócskán gazdasági anyag benne. Különös figyelmet érdemel e résznek hatalmas missilis-anya, mely ellentétben a birtoklevelekkel, szinte kizárólag Bethlen vonatkozású. A XVII. századi mindennapi és politikai életre vonatkozóan akkora bőségben van itt képviselve ez a színes forrásanyag, mint egyetlen más családi levéltárunkban sem. A levéltárban a jegyzék szerint egykor 60–70 középkori oklevél is volt. Mi azonban az átvételkor – sajnos – csak hat darabot találtunk meg a jelzeteletlen iratok között. Az elenchusban szereplő összes darabot olyan tervszerűséggel emelték ki, hogy valamelyik régebben Keresden dolgozott kutatótól még előkerülhetnek. A lajstromozott részt, néhány terjedelmes XVIII. századi összeírás kivételével, valamint a jelzeteletlen iratok közül a XVI. századi anyagot tartalmazó csomókat mind, a XVII. századi birtokleveleket és missiliseket szintén majdnem mind beszállítottuk. A többi még jelenleg is Segesvárt a református templom egy záros kamarájában várja Kolozsvárra hozatalát.⁴¹

Bár anyaga csak részben erdélyi, jelentőségénél fogva mindjárt ezután kell megemlékeznünk a br. Vécsey család sárközújlaki levéltáráról.⁴² Mint már előbb elmondottuk, a levéltárat csak nagy nehézségek árán, kétszeri odautazással éppen az utolsó percben sikerült a biztos enyészettől megmentenünk. Ez a levéltár is egykor egy régebbi, lajstromozott és egy újabbkori iratokat tartalmazó rendezetlen részből állott. Sajnos, a pusztítás következtében különösen az eredetileg hat nagy ládát megtöltő régi levéltár csonkult meg erősen. Egyharmada vagy talán közel fele azonban megmaradt. Különös szerencsés véletlen folytán a legrégebbi és az erdélyi okleveleket tartalmazó csomókban történt a legkisebb károsodás. Amikor ugyanis a fosztogatók az iratokat kidobálták, hogy a ládákat könnyebben magukkal vihessék, legelőször azt ürítették ki, melyben a középkori és az erdélyi oklevelek zöme volt. Így ezeket a többi ládából kikerülő iratok annyira eltemették, hogy kiküldöttünk megérkezéséig a tűzgyújtó papirost keresők addig az alsó rétegig csak itt-ott jutottak el. Ennek köszönhető, hogy a közel teljes évig tartó fosztogatás és tüzelés ellenére a levéltár kb. 400 darab középkori okleveléből 350 elkerülte a pusztulást, s az erdélyi vonatkozású mihályi Csáki, iktári

40 | Uo. 37/1945. Gr. Bethlen Bálinttól (Keresd) levéltára letétbe helyezését kérjük; uo. 58/1945. Letéti szerződés gr. Bethlen Bálinttal (Keresd). Lásd még Entz Géza beszámolóját a 3. szám alatt.

41 | A levéltár Segesváron maradt részének Kolozsvárra szállítására később, 1947 nyarán került sor. Vö. Kovách Géza: Kalandos kultúrtörténet. *A Hét* XIII. évf. 1982. máj. 21. 8. Lásd még: ENMLt irattára, 19/1946. Tóth Lajos dr.-nak (Segesvár) a keresdi Bethlen levéltár beszállítása ügyében; uo. 25/1947. A segesvári ref. lelkésznek a keresdi Bethlen levéltár beszállítása tárgyában.

42 | ENMLt irattára, 62/1945. Br. Vécsey Eszter letétbe helyezi családja sárközi (Szatmár vm.) levéltárát; uo. 28/1947. Br. Vécsey Eszternek (Sárköz) elküldjük levéltára letéti szerződését. Lásd még Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond jelentéseit a 4. és 5. szám alatt.

Bethlen, albisi Zólyomi leveleknek is kb. fele megmenekült. Az erdélyi vonatkozású anyag a marosillyei, vajdahunyadi, csúcsi, valamint a partiumi székelyhídi, bethlenósi, cécei, palotai és micskei uradalmakra tartalmaz különösen a XVII. századi gazdasági adminisztrációra vonatkozó s az erdélyi levéltárakban ritkaság számba menő igen becses forrásokat. Bár az Erdélynek fejedelmet adó iktári Bethlen család levéltár-törredékének idekerülése Levéltárunk egyik régi szépséghibáját tünteti el, a br. Vécsey levéltár behozatalának számunkra mégsem ebben rejlik a legnagyobb jelentősége. Ennek a letétnek a páratlan becse a mi viszonyaink között még csonkaságában is hatalmas középkori anyagában van. Bár a Vécsey levelek között Erdélyre vonatkozó középkori darab alig néhány van, annál gazdagabb azonban e levéltár az újkorban az erdélyi fejedelemséghez tartozott partiumi oklevelekben. E harmad félszáz középkori oklevél gyűjteményünk általános tudományos becset ugrásszerűen megnövelte. Ahhoz, hogy ezt kellőképpen értékelhessük, tudnunk kell, hogy Levéltárunk régebbi nyilvántartásaink szerint kb. 2000 középkori oklevéllel rendelkezik. A sárközi levéltárral tehát középkori gyűjteményünk egyszerűen jóval több oklevéllel gyarapodott, mint az elmúlt utolsó negyedszázadban mindent összevéve. Jóllehet Levéltárunk elsősorban az erdélyi írásbeliség emlékeinek összegyűjtésére törekszik, hézagpótló nyereségként kell elkönyvelnünk a Vécsey levéltárral bekerült partiumi és királyi-magyarországi állagokat. Így a Sennyei levéltárral⁴³ most már rendelkezünk az összehasonlításához legszükségesebb magyarországi eredeti forrással. Ennek nagy fontosságát különösen új helyzetünkben ismerjük fel. Erdély történeti fejlődése ugyanis, minden egyéni színezete ellenére, a magyarországinak volt a része, az ottani állapotok nélkül ennek teljes megismerése elképzelhetetlen. Most tehát, amikor kutatóinknak s különösen a felnevelkedő újabb gárdának a magyarországi levéltárak tanulmányozására már nehezebben nyílik alkalma, levéltárunk az említett két gazdag családi levéltáran keresztül betekintést nyújthat a királyi Magyarország forrássanyagába, gazdasági- és társadalmi viszonyainak fejlődésébe. Ezáltal is csökkent tehát az a veszély, mely Levéltárunkat, de erdélyi történetírásunkat is, a provincializmus részéről fenyegetheti. Az ismertetett levéltárnak középkori, valamint erdélyi és XVI–XVIII. századi darabjai már gyűjteményünkben vannak, a hat ládányi többi anyag Szatmárnémetiben biztos helyen várja az alkalmat elszállítására. E terjedelmes rendezetlen rész becse a gazdag XIX. századi levelezésben áll, melyben a vezető konzervatív politikus, gr. Dessewffy Aurél is nagy számú levéllel van képviselve.

Egészen már természetű a Sáromberkéről bemenekített, még romjaiban is hatalmas gr. Teleki levéltár.⁴⁴ A rettenetes szét dúltságból megmentett iratanyag 19 nagy ládát tölt [meg], és megítélésünk szerint az eddig ismert egyik leggazdagabb erdélyi gazdasági levéltárnak tekinthető. Amennyire a helyszínen megállapítható volt, a pusztítás során több levéltár-test keveredett úgy össze, hogy azok szétválasztása csakis teljes újrendezéssel lehetséges. A részek közül több jelzetelve és lajstromozva

43 | Bunyitay Vince: A kis-zsenyei báró Sennyei-család levéltára. *Századok* 7. évf. 1873. 242–265. A Sennyei-levéltár 1910-ben került örök letétként az ENMLt őrizetébe. Vö. ENMLt irattára, 28/1910. A Sennyei-levéltár beszállítása.

44 | ENMLt irattára, 60/1945. Letéti szerződés gr. Teleki Károllyal (Sáromberke). Lásd még: uo. 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronai, sáromberki, geryneszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről, d. melléklet (Kelemen Lajos 1944. december 22-i levele gr. Teleki Károllynak); valamint Entz Géza beszámolóját a 3. szám alatt.

is volt. Ezek között a legrégebb (XV–XVII. sz.) darabokat a panaszí Pázmány család partiumi birtokaira vonatkozó levéltár tartalmazza, melyek Teleki Sámuel kancellár felesége révén iktári Bethlen ágon szállottak a Telekiekre. Hasonló a provenienciája az aranyosmeggyesi uradalom XVIII–XIX. századi anyagát magában foglaló, egykor szintén jól rendezett levéltárnak. Külön testet alkotnak a Telekiek erdélyi birtokaira vonatkozó levelek. Ezek kisebb számban joglevelek, túlnyomó többségükben azonban az uradalmak igazgatásával, termelésével kapcsolatos gazdasági iratok. Látszólag meglehetősen teljességgel megmaradtak az úrbériség felszámolásával összefüggő iratok. Az a folyamat, amint a jobbágyerővel gazdálkodó, patriarchális erdélyi dominiumok átalakulnak magyarországi mintákhoz igazodó, korszerű gazdasági nagyüzemekké, amint megszületik az egységes modern erdélyi nagybirtok, olyan alapos részletességgel kísérhető végig, miként egyetlen eddig ismeretes levéltárunkban sem. Úgy hisszük, hogy az erdélyi mezőgazdaság e válságos éveinek megismeréséhez a sáromberki levéltár-roncs rendkívül becses adatokat fog szolgáltatni. A gazdatisztek nagyszámú levelezésében elkeveredve található a kancellár Teleki Sámuel könyvtár alapítási terveire vonatkozóan fiával, a tehetséges építész és mérnök Teleki Ferencsel váltott levelei. Ezek mellett általános érdeklődésre tarthatnak még számot az említett Teleki Ferenc működésével kapcsolatos tervrajzok, Teleki Samu afrikai útjának naplói,⁴⁵ valamint a sok birtoktérkép. Ez az anyag két láda kivételével még Marosvásárhelyt van.

Gróf Teleki Domokos és fia, Mihály gernyeszegi levéltárának letétbe helyezésével az őrizetünk alá adott Teleki levéltárak száma hatra emelkedett.⁴⁶ E szintén teljesen szétdúlt levéltár maradványaiból nyolc ládányit sikerült összeszedni. Itt eredetileg két külön kezelt levéltár volt. A birtokleveleket tartalmazó rendezett rész a XVII. századdal kezdődik, s Felsőszőcsre, valamint több más Szolnok-Doboka megyei káli Kún jusson levő birtokra vonatkozik. A Telekiek kővári, fogarasföldi, mezősegi, marosmenti és gernyeszegi birtoklására vonatkozó levelek főként a XVIII. századból valók. Említést érdemelnek e részben még id. Teleki Domokos kéziratos munkái, valamint a családtagok, főként Teleki Domokos levelezése. A másik rész az uzdiszentpéteri és gernyeszegi uradalomnak a XVIII. század végétől kezdődő gazdasági levéltára volt. Bár a gondos őrizetben kezelt iratok egykori szép rendje teljesen felborult, amikor a katonaság bekötötte lovait a levéltári szobába, mégis, ha arányaiban ugyan kisebb, de természetére és értékére nézve a sáromberkihez sokban hasonló forráscsoportot nyertünk benne. Ebből az anyagból eddig négy láda jutott be Levéltárunkba. A többi Marosvásárhelyt van.

45 | Érdekességképp jegyezzük meg, hogy bár a fentiek alapján e naplónak az ENMLt-ba kellett volna kerülniük, a szakirodalom megállapítása szerint viszont azokat jelenleg a Michigan State University Library (East Lansing, Amerikai Egyesült Államok) őrzi MSS 94. jelzet alatt. Vö. Csibi László: *Gróf Teleki Samu, 1845–1916. Élete és afrikai expedíciója az írásos és képi források tükrében*. EME, Kvár 2022. 71–82, 211.

46 | ENMLt irattára, 28/1945. Gr. Teleki Domokostól levéltárának és gyűjteményeinek letétbe helyezését kérjük; uo. 57/1945. Letéti szerződés gr. Teleki Mihállyal (Gernyeszeg). Lásd még Entz Géza beszámolóját a 3. szám alatt, továbbá: ENMLt irattára, 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről, e melléklet (Kelemen Lajos 1944. december 22-i levele gr. Teleki Domokosnak). A Teleki-levéltárak jegyzékét lásd Jakó Zsigmond: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának fondjegyzéke (1949. évi állapot)*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. Szerk. Sipos Gábor. EME, Kvár 2009. (Kiss András tanulmányának [Kiss: *Az ENMLt kialakulása*] függeléke) 223–234. (A továbbiakban Jakó: ENMLt fondjegyzék) 232.

A negyedszázad óta kezelésünkben lévő Toldalaghi levéltárhoz⁴⁷ szolgál becses kiegészítésül Toldalaghi Irma grófnő letéte, a nyárádszentbenedeki levéltár.⁴⁸ A háború ezt az anyagot is megdézsmálta, de a csonkulás 30-40%-nál nem lehet nagyobb. Mivel az iratokat kellően nem becsülték meg, még korábban előbb tűz, majd pedig a tetőről beszivárgó víz is nagy rombolást vitt véghez benne. Néhány XVII. századi darabtól eltekintve, szinte az egész a Toldalaghiak marosszéki birtokaira vonatkozó XVIII–XIX. századi birtoklevél és újabb levelezés. Becse a család törzslévélárának kiegészítésén kívül abban rejlik, hogy meglehetősen szegényes székelyföldi anyagunk gazdagodik vele. Ez a három ládányi anyag jelenleg még teljes egészében Marosvásárhelyt van.

Gr. Bánffy Miklós újabb becses anyaggal gyarapította családi letéteit. A bonchidai kastély romjai közül tavaly bemenekített szárhegyi Lázár levéltár⁴⁹ gazdasági anyagának kiegészítő csomói ugyanis a letevő kolozsvári házának pincéjéből most kerültek elő.⁵⁰ Ebből a pincei nyirkosságtól rendkívül erősen megtámadott számadás anyagban azonban gr. Kemény Lászlónak, Erdély 1758–1762. évi gubernátorának lajstromozott személyi és birtok levéltárát is sikerült összeszednünk. A nedvességtől szinte egyberothadt, penésszel vastagon borított iratok gondos tisztogatása, szárítgatása azonban megérte a fáradságot. Kemény László és Pekri Lőrinc személyi iratain kívül – a Magyarbükösre, Ludasra, Gerendkeresztúrra, Pókakeresztúrra, Gyekére, Magyarózdra, Kolozsvárra, Tordára vonatkozó XVIII. századi birtokleveleket nem is említve – különösen becsesek a török basáknak Bethlen István gubernátorsága idejében az erdélyi rendeknek intézett levelei, valamint II. Apafi Mihály levelezése. E nagyszámú török nyelvű levél, valamint Kemény László gubernátor leveleskönyve biztosít a Bánffy család rokonsági levéltárai közé beosztott 18 fasciculusnyi iratanyagnak újabb szerzeményeink sorában különleges helyet.

47 | Ismertetését lásd Szabó Károly: Jelentés a nagy-ercsei gróf Toldalaghi család radnótfáji levéltáráról. *Századok* XXI. évf. 1887. (Melléklet) 71–87.

48 | ENMLt irattára, 29/1945. Gr. Toldalaghi Tibornétól levéltára letétbe helyezését kérjük; uo. 59/1945. Letéti szerződés gr. Toldalaghi Irmával (Nyárádszentbenedek). Lásd még Entz Géza beszámolóját a 3. szám alatt, továbbá: ENMLt irattára, 15/1945. Böződi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről, c. melléklet (Kelemen Lajos 1944. december 22-i levele özv. gr. Toldalaghi Tibornénak); uo. 28/1946. Gr. Toldalaghi Irmának (Nyárádszentbenedek) családi képei és újabb letéte tárgyában; uo. 27/1947. Gr. Toldalaghi Irmától (Nyárádszentbenedek) családi képei beszállítása után érdeklődünk. A Toldalaghi család iratörökségének megmentésére már korábban is történtek lépések, sajnos, az erre vonatkozó iratok mára elvesztek: uo. 119/1944. Biás Istvántól a Toldalaghi család Koronkán és Nyárádszentbenedeken őrzött levéltárának megmentését kérjük; uo. 120/1944. Vigh Károlytól (Marosvásárhely) a Toldalaghi család Koronkán és Nyárádszentbenedeken őrzött levéltára megmentéséhez segítséget kérünk; uo. 133/1944. Özv. gr. Toldalaghi Józsefné (Koronka) levéltárának megmentése ügyében írt levelek; uo. 134/1944. Özv. gr. Toldalaghi Tiborné (Nyárádszentbenedek) levéltárának megmentése ügyében írt levelek.

49 | E levéltárról bővebben lásd Jakó: Jelentés az ENMLt 1944. évi működéséről 95.

50 | K. Sebestyén Józsefnek e levéltártörödékekről szóló, 1946. március 15-én kelt jelentéséből tudjuk meg, hogy: „Gr. Bánffy Miklós Király utcai – eredetileg gr. Toldalaghi – gr. Korda – háza egyik oldalpincéjében három láda levél, okirat, nyomtatvány, füzet stb. volt, valamint a földön elszórtan is. Felszólítására ezeket beszállítottam a Levéltárba, hol a gr. Bánffy család letétének kiegészítéseként nyers elhelyezést örökletétképpen. A levéltári anyag a kihalt gyalakuti gr. Lázár, a magyargyerőmonostori br. Kemény és a losonczy br. és gr. Bánffy családokra vonatkozik. Innen került be a letéteményezőhöz, különösképpen mint Kolozs megyei és kolozsvári főispánhoz, valamint később a budapesti m. k. Operaház intendánsához írott levelek egy része, valamint régi rajzai és vázlatai is”. ENMLt irattára, 64/1945. Gr. Bánffy Miklós két újabb kiegészítése letétéhez (gr. Lázár és br. Kemény lt.).

Az elmúlt évben őrizetünkbe került a Kemény család csekelaki levéltára is dr. Markos Andrásnak már korábban többször tapasztalt megértése és segítsége folytán.⁵¹ A három ládát megtöltő, de még 1918-ban megcsonkult levéltár néhány, főként a Kemények katalaszezi birtokaira vonatkozó XVIII. századi iratsomón kívül XIX. századi gazdasági anyagot és missiliseket tartalmaz. Ezek közül alaposabb kutatás nélkül is becsesnek ígérkezik Kemény Géza miniszter levelezése. Külön is meg kell említenünk a levéltárnak a reformer Kemény Dénes munkásságával és az 1848/49. évi szabadságharcra kapcsolatos darabjait. E levéltár szerves kiegészítője a Kemény család malomfalvi levéltárának, és Levéltárunk több évtizedes tervszerű gyűjtőmunkája beszédes bizonyítékeként immáron a hetedik levéltár, mellyel az áldozatkész Kemény család gyűjteményünket gyarapította.⁵²

Török Dénes úr közvetítésével kerültek be Déváról özv. Vita Ödönné letétéként a disznajói Vita család levelei.⁵³ Közöttük a Vita család leszármazási adatai mellett a br. Kemény, Zeyk és Haranglábi familia főként diódi, erdőszentgyörgyi és hagymásbodoni birtokaira vonatkozólag találunk XVIII–XIX. századi jogleveleket. Általánosabb érdeklődésre tarthatnak számot a barcasági szász papok híres dézsma-perére vonatkozó iratok.

Jóval nagyobb terjedelmű a pécsújfalusi Péchy családnak az irodalomból is ismeretes sárközi levéltára, melyet br. Kende Zsigmond helyezett letétbe.⁵⁴ Anyagának ismertetése alól Szádeczky Lajosnak a Századokban (1889. 522–531.) megjelent részletes beszámolója mentesít.⁵⁵ Megjegyezni csupán azt kívánjuk, hogy bár a Kende-udvarházat szintén kirabolták, és hónapokig lakatlanul állott, a levéltár majdnem teljesen

51 | Uo. 53/1945. Dr. Markos András (Kolozsvár) letétbe helyezi a br. Kemény család csekelaki levéltárát. Markos Andrásnak az ENMLt igazgatóságához intézett 1945. augusztus 24-i leveléből idézzük az alábbi részletet: „Anyósom, özv. br. Kemény Pálné és gyermekei a most folyó kisajátítási munkálatok során birtokaik nagy részét a telekkönyvi meg nem osztottság miatt elveszítik. Néhány falut végérvényesen ott kell hagyniok, s mindazt, ami az egyes udvarházakban megmaradt s valamilyen ürügy miatt le nem foglalták, el kell szállítaniok. Így kell teljesen kiüríteniök Csekelakán lévő házukat is, és emiatt került sor az ott található családi levéltár elszállítására is. [...] Községről-községre járva jutottam el Csekelakára, s bukkantam rá a családi levéltárra. Rövid tanulmányozás után rájöttem arra, hogy ott rendkívül értékes anyag van, amelyet a biztos pusztulástól meg kell menteni. Anyósom közléséből tudom, hogy a csekelaki birtokot, a belsőséget, a könyvtárat és mindent, ami a házban van, férje, Kemény Pál örökölte br. Kemény Gézától, nagybátyjától. A birtokot intéző kezelte, s mintegy két évtized óta a Kemény család tagjai nem laktak huzamosabb időn keresztül Csekelakán. A levéltárat még 1918-ban szétdobálták, akkor valaki szekrényekbe s fiókokba rakta vissza azt, ami megmaradt, s azóta érintetlenül van ott, az egyik félreeső szobában. Az egerek egész hada rágta, emésztette, piszkolta össze évek hosszú során az egészet”. Uo.

52 | Jegyzéküket lásd Jakó: ENMLt fondjegyzék 227. A csombordi levéltárról bővebben lásd Magyarai Károly: A Kemény-család enyedi levéltára és tatár-rabságból írt levelei. *Erdélyi Múzeum* XVI. évf. 1897/7. 362–378; Kiss András: A Kolozsvári Állami Levéltár Szatmár vármegyére vonatkozó iratai. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyv*. X. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1994. 7–21. (A továbbiakban Kiss: A KÁLt Szatmár vármegyére vonatkozó iratai) 13–18.

53 | ENMLt irattára, 68/1945. Török Dénes letétbe helyezi a Vita család levéltárát. Az iratok jegyzékét lásd uo.

54 | Uo. 63/1945. Br. Kende Zsigmond letétbe helyezi a Péchy család sárközújlaki levéltárát; uo. 29/1947. Br. Kende Zsigmondnak (Sárközújlak) elküldjük a Péchy család levéltárának letéti szerződését. E levéltár megmentésére már korábban is történtek lépések: uo. 81/1942. Br. Kende Györgytől (Cégénydányád) a Péchyek sárközi levéltára után érdeklődünk (az irat, sajnos mára elveszett); uo. 63/1943. Kende György bárótól (Cégénydányád) a sárközújlaki Péchy levéltár megtekintését kérjük. Lásd még Jakó Zsigmond jelentését a 6. szám alatt.

55 | Jelentés a sárközújlaki Péchy-levéltárról. *Századok* XXIII. évf. 1889. 522–531.

sértetlen maradt. Így a kövesdi Sarmasági, sárosmagyarberkeszi Katona és a Péchy család említett helyen ismertetett kővárvidéki vonatkozású levelei megmaradtak, s egyelőre Szatmárnémetin várják idehozatalukat.

A kolozsvári ref. Kollégium tavaly beszállított levéltára kiegészítéseként kerültek be három részletben a Wesselényi család ott őrzött levelesládájának a maradványai. Az eredeti láda és legrégebbi darbjai, minthogy a Kollégiumon kívül őrizték őket, sértetlenek. Az újabb, XVII–XVIII. századi anyag azonban nagyon megtizedelődött. A levéltár főként Hadadra és a naplóíró Wesselényi István politikai pályafutására vonatkozóan tartalmaz beces anyagot. A Levéltárunkban őrzött nagy Wesselényi-törzslevéltár értékes kiegészülését jelenti e láda tartalma, amit mutat például az is, hogy a család bárói diplomája is innen került elő.⁵⁶

Özvegy dr. Pataky Jenőné két ladányi anyaggal egészítette ki elhunyt férje családi levéltárát. Ez az újabb letét néhai Pataky Jenő levelezését, valamint az erdélyi orvostörténetre vonatkozó gyűjtését tartalmazza, és pompásan illeszkedik a Levéltárunkban egészen külön, polgári, lateiner szint képviselő Pataky levéltár korábbi anyagához.⁵⁷

Személyi levéltáraink is több értékes letéttel gyarapodtak. Ezek között első helyen kell megemlékeznünk dr. Veress Endre iratairól. A neves történettudós, Levéltárunk egykori őrre ugyanis tudomásunkra hozta, hogy hatalmas másolatgyűjteményét és teljes írói levelezését halála után Levéltárunknak engedi át. Veress Endre elhatározása az erdélyi történettudomány és Levéltárunk története szempontjából egészen páratlanul beces anyagot juttat birtokunkba. Hosszú élete alatt hangyszorgalommal összehordott másolatgyűjteménye erdélyi viszonylatban csupán Kemény Józseffel mérhető össze. Ha hatása a tudomány fejlődésére nem is volt akkora, mégis Kemény József és Szilágyi Sándor, Gergely Samu mellett éppen Veress Endre tekinthető a legtermékenyebb erdélyi forrásközlőnek. Gyűjtőmunkája olyan szoros kapcsolatban állott Levéltárunkkal, hogy gazdag irodalmi levelezése intézetünk múltjának is elsőrangú forrása. E nagybecsű gyűjtemény Buda szörnyű ostromának viszontagságai közül szerencsésen megmenekült, s idővel most már őrizetünkbe kerül.⁵⁸

56 | ENMLt irattára, 55/1945. Pro memoria a ref. kollégium könyvtárából behozott Wesselényi-levelekről. A Wesselényi család levéltáráról bővebben lásd Fejér Tamás: A Wesselényi család iratöröksége és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. Hegyi Géza, W. Kovács András. EME, Kvár 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 277.) 295–315. A bárói diploma legutóbbi kiadása: Jakó Zsigmond–Radu Manolescu: *A latin írás története*. Európa, Bp. 1987. 40. tábla.

57 | ENMLt irattára, 42/1945. Özv. dr. Pataki Jenőné (Kolozsvár) kiegészítéseket ad be férje családi levéltárához. Érdemes lesz itt utalni Jakó Zsigmondnak az iratanyag beszállítással kapcsolatos, 1945. augusztus 12-i emlékeztető feljegyzésére: „Június harmincadikán K. Sebestyén Józseffel együtt egy talyigán két ladában behoztam és az Egyetemi Könyvtár épületében lévő óvóhelyünkön elhelyeztem néhai dr. Pataki Jenő személyi levéltárának az özvegyénél található részét. A beszállított anyag, néhány régebbi darabtól eltekintve, a megboldogult levelezését és orvostörténeti jegyzeteit tartalmazza, s az erdélyi orvostörténet kutatói számára igen beces forrásgyűjtemény. A leveleket rendezés után a Pataki család levéltárához kell kiegészítésként csatolni”. A Pataki levéltárról újabban lásd Fehér Andrea: Genealógiai emlékezet és tudatosság. A sárospataki Pataki család levéltára. *Korunk* 3. folyam, XXXV. évf. 2024/11. 3–15.

58 | Veress másolatgyűjteménye és levelezése végül nem az ENMLt-ba, hanem előbbi az MTA Könyvtárának Kézirattárába (rövid ismertetését lásd Csapodi Csaba: Történezhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. *Századok* 106. évf. 1972/6. 1369–1389. 1385–1389), utóbbi pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába (Veress család lt., Veress Endre [P 1569], 5. tétel: Veress Endre levelezése) került. E hagyatéknak az ENMLt részére történő átengedéséről szóló igen érdekes

A ténylegesen birtokba vett személyi levéltárak közül Halász Ignácnak, a Ferenc József Tudományegyetem egykori neves magyar nyelvészének irodalmi levelezése a

levéltárást lásd ENMLt irattára, 24/1945. Veress Endrétől (Budapest) másolat-gyűjteményét és irodalmi levelezését kérjük letétbe. E helyen csupán három részletet idézünk fel: Szabó T. Attilának Kolozsváron, 1945. május 7-én kelt levele Veress Endréhez (több helyen erősen javított, olykor nehezen értelmezhető fogalmazvány): „Utolsó, de nem kevésbé fontos kérésem időszerűsége felől egyelőre ugyan bizonytalanságban vagyok, de ennek ellenére kötelességemnek érzem előadni. Levéltárunk különös súlyt kíván helyezni arra, hogy egykori gondozóinak írásos emlékei, melyek a levéltáros és levéltára bensőséges összeforrása következtében, nem kis mértékben az ő múltjának is dokumentumai, őrizetbe kerüljenek. Szabó Károly és Kelemen Lajos levelezését és jegyzeteit már megkaptuk, Erdélyi Pál hagyatékának idekerülésére minden reményünk megvan. Levéltárunk háború előtti évei virágzó évtizedét azonban kétségtelenül nem Erdélyi Pál, hanem a Te neved fémjelzi. Számunkra tehát erre a korra a Te levelezésed az elsőrangú forrás.

Isméltlem, lehet, hogy kérésed már elkésett, s az erdélyi tudománytörténet, valamint Levéltárunk múltja szempontjából pótolhatatlan értékű irodalmi levelezésed megsemmisült. Mégis nagyon kérek, hogy legalább arról, ami megmaradt, méltóztassál úgy intézkedni, hogy őrizetünkbe kerüljön. A személyed és az egykor vezetésed alatt álló intézet szoros kapcsolatán kívül ezt kívánná az is, hogy az EME tudományos működését is megvilágító okmánypublikációnk, ha e levelezést nélkülözni lennénk kénytelenek, éppen azokkal a színekkel lenne szegényebb, melyek pedig az Egyesület történeti irányú munkájának a legjellemzőbbjei, szinte azt mondhatnám, meghatározói voltak.

Hasonló kéréssel fordulok páratlan értékű oklevélmásolat-gyűjteményeddel illetőleg. Az az óriási anyag, melyet egész életed hallatlan szorgalmával Erdély történetéhez összehordtál – azt hiszem, ez nem lehet vitás –, az új erdélyi magyar történetkutatás műhelyében, Levéltárunk[ban] használhat legtöbbit. Kemény József gróf hazai anyaggyűjtéséhez értékre és számra nézve egyaránt méltóan csatlakozó külföldi másolataid itt megtermékenyíthetik, munkálhatják, alakíthatják Erdély jövődő történetírását.

Másolataid és irodalmi levelezésed későbbi letétbe helyezésével, kedves Bátyám, ott állítanál magadnak mindennél maradandóbb emléket, ahol dolgoztál, és életednek megmaradt eredményeit visszaadnád annak a közösségnek, melyért fáradtál és dolgoztál: az erdélyi magyar történetíráson keresztül Erdély magyarságának. Úgy látszik, Erdély nagy forrásfeltáróinak ez már a végzettől kijár, hogy életmunkájuk csak háborús pusztulástól megcsonkítva, mindenkinek féltő aggodása után kerüljenek a köz szolgálatába. A Kemények feldúlt gerendi könyvtárából való darabok mellett Levéltárunk büszkén őrizné gyűjteményednek esetleg beszározott, külsejében megrongált, de tartalmában annál maradandóbb értéket jelentő köteteket.

Nem tudom kedves Bátyám, hogy miként határozta páratlan gyűjteményed sorsa felől, csak afelől vagyok bizonyos, hogy életművedet annak a törekvésnek, az erdélyi források feltárásának szolgálatába kívánod állítani, melyért eddig dolgoztál. Levéltárunk még a pesti bombatámadások erősödése idején fel akarta kínálni [...] emberileg biztos óvóhelyét gyűjteményed őrzésére. Erről csak a szállítás veszélyessége váltta miatt mondottunk le. Nem szeretnék félreértetni. Soraimnak ma sem más a szándékuk, mint hogy [...] gyűjteményedből legalább annak, ami megmenekült, Erdélybe való hazakerülését előkészítsék. Nem a jelenről van tehát szó. Hiszen adódhat alkalom a gyűjtés további publikálására, amit természetesen csakis [Te] végezhetsz el. A jövődő írta le velem ezeket a sorokat. Mert ha lesz Erdélyben fejlődő, korszerű magyar tudományos élet kialakítására mód – amint hiszem, hogy lesz –, akkor az csak azokra az alapokra építve virágozhat fel, melyeket az előttünk járók történeti viszonylatban [...] leraktak”; Veress Endrének Budapesten kelt, 1945. június 7-i levele Szabó T. Attilához (eredeti, gépirat): „Még kiadatlan hazai és külföldi levéltári másolataim két úti ládát töltenek meg, és magam is úgy vélem, hogy azoknak (elmúlásom után) legméltóbb helye ott lenne abban a kultúrintézetben, melyet magam állítottam fel, rendeztem és vezettem sokáig. De egyelőre nem válhatok meg tőlük, hogy csendesebb pécsi napjaimban megfelelő bevezetést írhattak egyes kötetekhez, és teljes rendben adhattam át terjedelmes levelezésemmel együtt, amely még egy kis selejtezésre szorul”; Szabó T. Attilának Kolozsváron, 1945. augusztus 16-án kelt válasza Veress Endréhez (fogalmazvány, javított gépirat): „Június 7-én kelt ama elhatározásodért, hogy az erdélyi történetírás számára felbecsülhetetlen értékű másolatgyűjteményed és tudománytörténetünk, valamint Levéltárunk múltjára szintoly becses irodalmi levelezésed őrizetünkre kívánod bízni, csak most adódik alkalmam őszinte köszönetet mondani. Döntésedet köreinkben osztatlan öröm

legjelentősebb. E letétet a Magyar Tudományegyetem Tanácsának köszönhetjük.⁵⁹ A magyar nyelvhasználat és eredetkutatás fénykorába eső levelezésben bőven vannak képviselve a magyar nyelvtudomány legnagyobb mesterei (Budenz [József], Szinnyei [József], Munkács [Bernát] stb.).

Hasonlóképpen a Ferenc József Tudományegyetem körüli századvégi tudományos életre vet világot Farkas Lajosnak családja által beadott személyi levéltára.⁶⁰ A tudós professzornak személyi iratai kívül az egykori kolozsvári egyetemi életre vonatkozóan találunk itt jellemző adatokat.

A Történeti és Művészeti Tár rendezése során kerültek kezelésünkbe Martin Lajosnak, a Ferenc József Tudományegyetem tanárának repülőgép-találmányára vonatkozó levelei.⁶¹

Kisebbségségű anyagot tartalmaznak Molnár Sándor,⁶² Borsiczky Imre⁶³ honvédtisztek személyi levéltárai, valamint a Daday,⁶⁴ Ruzicska⁶⁵ és Persián család letétei.⁶⁶

Egyesületi és gazdasági levéltáraink osztályát a Keleti Újság napilapnak, a Hítel szerkesztőségének⁶⁷ és az Erdélyi Körnek, valamint a Kolozsvári Gazdasági Egyesületnek⁶⁸ újabb letétei gyarapították. Legbecsesebb ilyen nemű idei szerzeményeink azonban nem az előbb említettek, hanem a Bölöni Farkas Sándor alapította Kolozsvári Gondoskodó Társaság levelesládája⁶⁹ és a Kolozsvári Iparos Egylet letétei. Bár az első magyar szövetkezet iratai és számadáskönyvei, sajnos, már elkallódtak, életének főbb mozzanatai azonban a most beadott 1825–1874. évi időszakra terjedő jegyzőkönyvekből rekonstruálhatók. Ezekkel együtt birtokunkba került a Társaság első pénztári és levelesládája. E remekbe készült, hatalmas kovácsoltvas alkotmány kiállításunk egyik szép darabja lesz.

kísérte, mert így mindazok, akik az erdélyi történetírás jövőjére is gondolnak, biztosítottak látják, hogy gr. Kemény József mellett Erdély legnagyobb és legtermékenyebb forrásközlőjének életműve tovább fog munkálni, hatni az egymást követő erdélyi kutatónemzedékek soraiban”.

59 | ENMLt irattára, 9/1945. Az Egyetemi Könyvtár értesít Halász Ignác levelezésének letétként való átengedése felől. Bár nem e személyi irattal kapcsolatos, de lásd még: uo. 13/1945. A Magyar Egyetem rektora megőrzés végett letétbe helyezi az egyetem itt maradására vonatkozó iratokat és a Tanács jegyzőkönyveit.

60 | Uo. 65/1945. Pro memoria dr. Farkas Lajos személyi levéltárának letétbe helyezéséről.

61 | Uo. 54/1945. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára átadja a dési Daday család iratait és Martin Lajosnak találmányára vonatkozó levelezését. Jakó Zsigmond ezzel kapcsolatos, 1945. augusztus 29-i feljegyzéséből tudjuk meg, hogy „Martin levelezése repülőgép modelljével együtt került a Múzeumba...”. Uo.

62 | Uo. 67/1945. Molnár Sándor személyi levéltárának letétbe helyezése.

63 | Uo. 66/1945. Pro memoria Borsiczky Imre személyi levéltára beszállításáról. A jelentésben – alighanem elírásból – Borsiczky Lajos szerepelt, bizonyos azonban, hogy Imréről van szó.

64 | Uo. 54/1945. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára átadja a dési Daday család iratait és Martin Lajosnak találmányára vonatkozó levelezését.

65 | Uo. 71/1945. Dr. Ruzicska Lajos (Budapest) letéte.

66 | Minden bizonnyal erre a letétre vonatkozott a 69/1945. jelzetű irat (Pro memoria dr. Schuler Lászlóné sz. dr. Persián Mária [Kolozsvár] letétéről), azonban azt nem sikerült fellelni.

67 | Uo. 32/1945. Vidovszky Erzsébet (Kolozsvár) beküldi a Hítel szerkesztőségének kéziratait. Lásd még: uo. 113/1943. Venczel Józseftől (Kolozsvár) a Hítel levelezését kérjük; uo. 99/1944. A Hítel szerkesztőségi iratainak letétbe helyezése (sajnos, az irat mára elveszett).

68 | Uo. 22/1945. Török Bálint beküldi a Kolozsvári Gazdasági Egyesület 1944. évi iratait.

69 | Uo. 5/1945. A Kolozsvári Gondoskodó Társaság iratai letétbe helyezését kérjük. Erre egyébként már korábban is történtek lépések: uo. 43/1942. A Kolozsvári Gondoskodó Társaságtól irattára letétbe helyezését kérjük (sajnos, az irat mára elveszett). Az ENMLt által a Gondoskodó Társaságtól letétként átvett iratok jegyzékét lásd uo. 5/1945.

A Kolozsvári Iparos Egylet birtokában lévő céglevelek megszerzésére évekkel ezelőtt megindított akciónkat dr. Valentiny Antal úr szíves közbenjárására végül az idén siker koronázta: az Egyesület e levelesládákat letétül felajánlotta.⁷⁰ A két XVIII. századi láda közül az egyik a kolozsvári kovácscéh XVI. századdal kezdődő artikulú-sait, jegyzőkönyveit, tagnévsorait és iratait tartalmazza. A másik ládában a kolozsvári lakatos-puskaműves és üvegescéh emlékei vannak 1620-tól egészen a múlt század végéig. A jegyzőkönyvek egyike előzőleg más célt szolgált. Jacobinusnak, Báthory Zsigmond, majd Mihály vajda kancelláriája egyik írónak a *stylionariuma* található benne.⁷¹ Mindkét láda anyaga becses gyarapodást hozott a kolozsvári iparosság emlékeiben eddig sem szegény Levéltárunk gazdasági levéltári osztályának.

Egyes adományokkal a következők szaporították gyűjteményeinket: Incze János (Dés) egy XVII. századi családi krónikát,⁷² dr. Markos András (Kolozsvár) két urbáriumot,⁷³ dr. Miskolczy Dezső (Kolozsvár) Ady Endre és Reményik Sándor idegklinikai kórlapjait,⁷⁴ dr. Szász István (Kolozsvár) egy urbáriumot ajándékoztak levéltárunknak.⁷⁵

70 | Uo. 40/1945. A Kolozsvári Iparos Egylet letétül felajánlja a birtokában lévő céglevelesládákat. Szabó T. Attilának a Kolozsvári Iparos Egylet elnökségéhez intézett 1945. július 2-i leveléből idézzük a következő részletet: „Felhasználom ezt az alkalmat arra, hogy nyomatékosan felhívjam a Tekintetes Elnökség figyelmét az egyes iparos társulatoknál még meglévő más régi céhíratok, jegyző- és számadáskönyvek megmentésének szükségességére. Két-három éve például még láttam a kályhásoknál a fazekascéh ládáját és benne a legrégebbi erdélyi magyar nyelvű céhszámadáskönyvet a XVI. századból. Akkor már lépéseket tettünk a láda és a benne lévő értékes anyag megmentésére, de lépéseink eredménytelenek maradtak. Kérjük, hogy a Tekintetes Elnökség egész súlyával igyekezzék mind az iparostársulatok jól felfogott érdekében, mind a tudományos értékek megőrzése tekintetében az illetékeseket a Tekintetes Választmány határozatához hasonló szellemű határozatok hozatalára rábírní”. Uo. A két céhláda tartalmáról az Iparos Egylet könyvtárosa, Valentiny Antal és Jakó Zsigmond által 1945. november 23-án készített jegyzéket lásd uo.

71 | Jacobinus János valójában *secretarius*ként működött 1598–1603 között a fejedelmi kancellárián. A szóban forgó kézirat eredetije: RNLt KMLt, Céhgyűjtemény, Kolozsvári lakatoscéh, nr. 3. A *stylionariumot* közzétette: Bónis György–Valentiny Antal: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Minerva, Kvár 1947. A kézirat borítóján látható S. S. T. monogram feloldására tett javaslatot lásd Fejér Tamás: A fejedelmi kancellária személyzete Mihály vajda erdélyi uralma idején (1599. november–1600. szeptember). In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*. I. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Jakó Klára. EME–BTK TTI, Kvár–Bp. 2020. 55–88. 61.

72 | ENMLt irattára, 23/1945. Incze János (Dés) ajándéka (a Dobóczy család XVII. századi genealógiája).

73 | Uo. 3/1945. Köszönőlevél Markos Andrásnak (Kolozsvár) ajándékáért.

74 | Uo. 36/1945. Miskolczy Dezső (Kolozsvár) letétbe helyezi Ady Endre és Reményik Sándor idegklinikai kórrajzi feljegyzéseit. Miskolczy Dezső, a kolozsvári ideg- és elmegyógyászati klinika igazgatója 1945. június 26-án a következőket írja az ENMLt vezetőségéhez: „Tisztelettel kérem, méltóztassék a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem irattárában eddig elhelyezésben volt alábbi két iratcsomót letétbe venni:

1. Ady Endre író kórrajzi feljegyzései 1909. jún. 29-től 1909. júl. 31-ig terjedő idegklinikai tartózkodásának idejéről.

2. Reményik Sándor író kórrajzi feljegyzései idegklinikai tartózkodásának 1941. máj. 26-tól 1941. júl. 31-ig terjedő idejéről.

Az első számú iratcsomó csakis Ady Endre halála után 50 esztendővel, vagyis 1969. január 1. után bontható fel.

A második számú iratcsomó Reményik Sándor halála után 50 esztendővel, vagyis 1991. október 25. után bontható fel.”

75 | Uo. 21/1945. Szász István (Kolozsvár) a pusztakamarási br. Kemény-levéltárból összeírást helyez letétbe.

Családi arcképgyűjteményünk ebben az esztendőben is szépen gyarapodott. Kérésünkre Kolozs vármegye⁷⁶ és Kolozsvár város⁷⁷ őrizetünkbe adta egykori magyar vezetőinek arcképeit. A Szociáldemokrata Párt megértésének köszönhetjük, [hogy] a br. Bánffy Albert lakásában található régi képek is gyűjteményünkbe kerültek. Részletezve az új szerzeményeket: br. Bánffy Albert gyűjteményéből 72 arckép került be, melyek közül legalább 15 darab XVIII. századi festmény.⁷⁸ Fodor Jolán (Kolozsvár) a komjátszegi Szentkirályi család XIX. századi tagjait ábrázoló hat festményt adott letétül.⁷⁹ Kolozsvár város 15 régi polgármesterének, Kolozs vármegye szintén 15 régi főispánjának az arcképét engedte át. Ifj. Bethlen János⁸⁰ és Kemény János fejedelem arcképét vásárlás útján szereztük meg, gr. Bánffy Miklós pedig gr. Horváth-Toldy Jánosnak, a neves karikaturistának a reformkorbeli Erdély vezetőiről készített pompás rajzait adta be.⁸¹ Egyéb szerzeményeket hozzávéve, arcképgyűjteményünk összesen 114 darabbal szaporodott, melyek majdnem mind olajfestmények.

A Történeti Tárral létesített megállapodás értelmében Levéltárunk visszakapta mindazokat a régi levelesládákat, melyek különösebb iparművészeti érték hiányában kiállításra ott úgy sem kerülnének.⁸² Összesen 24 ládát kaptunk, melyek legkülönb-féle változatait képviselik a régi „levéltárak”-nak. Így most már a Sáromberkéről és Keresdről bekerülő ládákkal együtt olyan változatos anyag van a kezünkben, hogy végre kellően szemléltethetjük a régi magyar levéltári kezelés eszközeit. Ezzel kiállítási anyagunk a XVII. századtól kezdődőleg olyan gazdag, hogy különbbel aligha dicsekedhet magyar levéltár.

Könyvtárunk gyarapítására átalányunk elmaradása s a pénz értékének csökkenése következtében alig gondolhattunk. Szaporulatunkat nagy részben Levéltárunk barátainak köszönhetjük. A vásárolt 35 művel (42 kötet) szemben ugyanis ajándékba 81 munkát kaptunk 193 kötetben. Minthogy a Magyar Tudományos Akadémia,⁸³ Magyar Néprajzi

76 | Uo. 50/1945. Kolozs vármegyétől a közgyűlési terem magyar arcképeit kérjük letétként. E képek átvételéről az 1945. szeptember 27-én készült jegyzőkönyvet lásd uo.

77 | Uo. 51/1945. Kolozsvár várostól volt magyar vezetői arcképeinek letétbe helyezését kérjük. A képek átvételéről az 1945. október 19-én kiállított jegyzőkönyvet lásd uo.

78 | Uo. 11/1945. Pro memoria a br. Bánffy Albert (Kolozsvár) lakásáról beszállított képekről és iratokról. Entz Géza 1945. február 23-i emlékeztető feljegyzéséből idézzük az alábbi részt: „Bánffy Albert báró kolozsvári Bánffy-palotában lévő elhagyott lakását a Szociáldemokrata Párt vette át. A párt titkárának értesítésére az Erdélyi Múzeum-Egyesület részéről Kelemen Lajos ny. főigazgató, dr. Roska Márton egy. tanár és dr. Entz Géza múzeumi tisztviselő megtekintették a lakást, és a benne található múzeumi értékű tárgyakat (bútorokat, képeket), valamint iratokat és könyveket a Levéltár, illetve a Történeti Tár számára ideiglenes letétként átvették. [...] Az iratok egy része február 21-én, más része a könyvekkel együtt február 23-án került a Levéltárba”. A képek átvételéről 1945. február 21-én készült jegyzőkönyvet lásd uo.

79 | Uo. 48/1945. Fodor Jolán (Kolozsvár) letétbe adja a Szentkirályi család régi arcképeit. (Kelemen Lajos köszönőlevele tartalmazza a beadott képek jegyzékét is.)

80 | Uo. 30/1945. Gr. Bethlen György (Kolozsvár) adománya Bethlen János gr. arcképének megszerzésére.

81 | Uo. 18/1945. Gr. Bánffy Miklós alelnök gr. Horváth Tholdy János rajzait letétbe helyezi. Az albumok jelenleg a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában található Ms. A 1. vol. I-IV. jelzet alatt. Lásd még Kaszap-Asztalos Emese: *A magyar politikai-kulturális karikatúra ismeretlen kezdete: Petrichevich Horváth János rajzmappái. Művészettörténeti Értesítő* 66. évf. 2017/1. 53–67.

82 | ENLmt irattára, 44/1945. A Régiségtár átadja levelesládáinkat és néhány szükséges bútort.

83 | Uo. 45/1945. A Magyar Tudományos Akadémiától könyveket kérünk.

Társaság⁸⁴ és Országos Széchényi Könyvtár⁸⁵ megkeresésünkre késznek nyilatkozott hiányzó kiadványaik megküldésére, az ajándékban szerzett könyvek végösszege a fenti számnál jóval nagyobb lesz. Ha kézikönyvtárunk ez évi szerzeményei el is törpülnek az előző esztendőök hatalmas gyarapodása mellett, azért örömmel állapíthatjuk meg, hogy a nagy nehézségek ellenére sikerült megszereznünk a legújabb és legfontosabb kiadványokat. Kézikönyvtárunk színvonalon tartása különösen fontos lett azáltal, hogy a Történeti Intézet alapanyagának elvesztése óta az Egyetem magyar történeti képzésének csakis a mi könyveink állanak rendelkezésére.⁸⁶

Bár Levéltárunkban a fűtés hiánya és anyagunk óvóhelyen léte miatt a kutatás hivatalosan az év legnagyobb részében szünetelt, a komoly, tudományos kutatók kiszolgálása zavartalan volt. Csak így, e kényszerű korlátozás életbe léptetésével biztosíthattuk, hogy a fontos tudományos munkákban ne álljon be fennakadás. Mindezek ellenére dolgozószobánkban 424 kutató fordult meg az elmúlt évben. Ha pusztán csak a kutatóforgalom számait (1941: 942, 1942: 1390, 1943: 2135, 1944: 965)⁸⁷ hasonlítjuk össze, máris lemérhetjük azt a pangást, melyet előbb a háború, majd pedig a kibontakozás késése Levéltárunk tudományos munkásságában okozott.

Végigtekintve az elmúlt esztendő eseményein, lehetetlen észre nem vennünk, hogy bár munkánk látszólag megszokott medrében folyt, Levéltárunk valójában sorsdöntő fordulathoz érkezett. A letűnt év számtalan erőfeszítése, különféle próbálkozásai világosan megmutatták, hogy céljaink felé milyen utak és módok bizonyultak járhatóknak, s melyek nem. Tétlen várakozásra kényszerítve, alapos számadást végeztünk önmagunkkal, higgadtan mérlegeltünk minden lehetőséget, mely Levéltárunk jövődjének rendezésekor felmerülhet. Mindezek után nyugodtan leszegezhetjük, hogy Levéltárunk, ha csak önként nem akar lemondani hivatásáról, további fejlődése csak úgy biztosítható, ha a tár a jövőben is az államtól független és önálló marad. Ha szegényesebb otthonban, primitívebb körülmények között is kell dolgoznunk, vállalnunk kell ezeket az átmeneti nehézségeket, mert különben a magyar társadalommal összekötő éltető ereinket szabdaljuk el. Az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak ugyanis éppen Levéltárunk az az egyetlen tára, melynek munkaköre túlnő egy múzeumi gyűjtemény megszokott hatáskörén, melyre a tudományos feladatokon kívül népünk minden napjában sajátos életfunkció vár. Levéltárunknak ugyanis, mint külön népi szervezetnek el kell látnia a magyar társadalom legkülönb szervei által termelt iratanyag intézményes védelmét. Ha ugyanis mi nem vállaljuk ezt a munkát, akkor a magyar egyházak, egyesületek, művelődési és gazdasági szervezetek, ipari és kereskedelmi vállalatok: egyszerűen az egész erdélyi magyarság életének írásos emlékeit vagy sorsukra hagyjuk, hogy pusztuljanak, mint eddig, vagy pedig a munkával együtt ezeket a sajátosan magyar értékeket átháríthatjuk az államhatalom szerveire. Mindkét esetben számolhatunk azzal, hogy ezek az emlékek magyar népünk számára elvesznek. Ha tehát az erdélyi magyarság organizmusában élő és

84 | Uo. 46/1945. A Magyar Néprajzi Társaságtól az Ethnographia és az Értesítő kiegészítését kérjük.

85 | Uo. 47/1945. Az Országos Széchényi Könyvtártól a Magyar Könyvszemle hiányzó számait kérjük.

86 | Lapszálon a következő kiegészítés olvasható: „Könyvtárunkat az alábbiak gyarapították értékes ajándékaikkal:”. Sajnos, a nevek bejegyzése elmaradt.

87 | A teljesség kedvéért: 1946-ban 370 látogatót regisztráltak. Vö. Fejér: Az ENMLT 1946. évi működéséről 166, 178.

használó szerv akarunk maradni, nincs számunkra más járható út, hogy cselekvési szabadságunkat megőrizhessük, mint vállalni a teljes önállósággal járó összes kezdeti nehézséget. Tudjuk, hogy e nehézségek egyszeriben szakadnak reánk, amint szabadságunk biztosítása érdekében az Egyetemi Könyvtár épületéből való kiköltözésre elszánjuk magunkat. Új, megfelelő helyiségek, esetleg új raktári berendezés biztosítása Egyesületünk mai anyagi viszonyai között bizonyára merész álmodozásnak tetszik. Kérdés azonban, hogy az utókor előtt ki vállalhatja a felelősséget azért, ha az átmeneti nehézségektől megrettenve kishitűen talán végleg lemondunk népünk egyik legnagyobb örökségéről: múltjának emlékeiről. E kérdésben – véleményünk szerint – a végső szót egyedül az érdekelt tulajdonos: a magyar nép jogosult kimondani. Mi nem hihetjük, hogy a magyarság eldobná magától történetét, de meggyőződésünk, hogy a mi aktivitásunktól, lelki erőnkötől, elszántságunktól és harci kedvunktől függ, meg tudjuk-e teremteni a koldussá lett magyarság filléreiből Levéltárunknak azt a végleges, saját otthonát, melyről a jobb időkben, sajnos, nem gondoskodtak.⁸⁸ Amikor tisztelettel kérjük a Tekintetes Igazgatóválasztmányt, hogy legelőképesebbnek bizonyult tára kétségbeesett erőfeszítéseit megértő jóindulatával támogassa, legyen szabad még egy dologra felhívunk a figyelmet. Levéltárunk a legutóbbi évek minden várakozást felülmúló gyarapodása következtében menthetetlenül kinőtt az Egyetemi Könyvtár építésekor reászabott keretekből. Ha óvóhelyen tárolt anyagunkat most visszavihetnők, elhelyezésére egészen új berendezésekről kellene gondoskodni. E költséges beruházásokat, azt hiszem, az államtól hiába is várnók. Az Egyesület pedig még ha az anyagi eszközök birtokában is lennének, azért nem vállalhatná,

88 | Érdemes lesz itt utalni arra, hogy 1945 márciusában komolyan felmerült a levéltár költözése. Legáltalában ez derül ki a Városi Lakáshivatalhoz intézett március 17-i beadványból: „Alulírottak az Erdélyi Nemzeti Múzeum képviselőiben tisztelettel kérjük, hogy az Ugron István tulajdonát képező, Kolozsvár, Mócoc útja 115. sz. alatti telken levő főépület földszinti négy szoba és mellékhelyiséges lakást, amelyet a tulajdonos lakott, az Erdélyi Nemzeti Múzeum részére kiutalni szíveskedjék. Ezen helyiségek jelenleg üresen vannak. Ezen helyiségekben a Múzeum levéltárát kívánjuk elhelyezni, és Kelemen Lajos levéltári főigazgató úrral, aki az ingatlan árvaszékileg kirendelt gondnoka volt, meg is állapodtunk a használatra vonatkozólag. Tekintettel azonban arra, hogy sem megfelelő szállítóeszköz nem állt rendelkezésünkre, sem pedig a kedvezőtlen időjárás miatt a költözködést és berendezést végrehajtani nem tudtuk, mostanáig a helyiségekbe Múzeumunk levéltári anyagát lerakni és elhelyezni nem tudtuk. A költözködésre azonban rövidesen sor fog kerülni, és éppen ezért kérjük a Tisztelt Lakáshivatal hozzájárulását és a helyiségeknek Múzeumunk részére történő kiutalását.

A Múzeum levéltári anyaga nagyon értékes, és Erdély szempontjából mindenképpen fontos, hogy ez a közvagyon jellegével bíró gyűjtemény megfelelő helyen legyen elhelyezve. Nem minden épület, amely mint lakás számításba jöhet, felel meg a Múzeum levéltára céljaira, és éppen ezért választottuk a fentebb említett épületet és annak megjelölt helyiségeit, mivel eléggé nagyok és magasak, s így a célnak megfelelnek.” Az előbbieket alapján akár kész tényként is kezelhetnénk a levéltár költözését Ugron István (1862–1948), az EME egykori elnöke (1921–1925) említett kolozsvári házába. Néhány nap múlva, március 22-én kelt nyilatkozatában azonban Kelemen Lajos, az Erdélyi Nemzeti Múzeum főigazgatója az épület, „múzeumi célra való kibérelése iránti igénylésétől az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára nevében a Ref. Diakonissza Intézet és Kórház javára” visszalépett. Vö. ENMLt irattára, 17/1945. Ugron István házáat igényeljük a Levéltár céljaira. A levéltár végül 1948-ban költözött át az Egyetemi Könyvtárból a Farkas utcai Nemes–Bethlen-házba. Vö. Kiss: Az ENMLt kialakulása 221–222; *Romániai Magyar Szó* II. évf. 1948/340. (okt. 17.) 4; RNL KMLt, EMELt, 38/1948. Köszönőlevelek a Levéltár átköltöztetését végző munkaszolgálatos diákoknak.

mert e nagy áldozattal egyetlen lépést sem tenne Levéltárunk problémáinak végleges rendezése felé. Tudomásul kell vennünk, hogy Kemény János és Sámuel gyűjteményéből kinövő kicsi mustármag a maga mögött hagyott száz esztendő alatt hatalmas fává nevelkedett, mely nem szorítható többé más intézmények árnyékába, mert térre, szabad levegőre van szüksége ahhoz, hogy tovább fejlődhessék.

Levéltárunk elhelyezése azonban nem csupán a tudományos munka újrakezdhetése miatt sürgős kérdés. Égető probléma azért is, mert legféltebb anyagunk már negyedik éve van óvóhelyen. Jóllehet óvóhelyünk száraz, mégis ismerve a régi iratoknak azt a sajátságát, hogy ha egyszer megáztak, aztán a legkisebb nyirkosságra is reagálnak, szükségesnek látszik a levéltárat minél előbb ismét szabad levegőre hozni.

A most kezdődő új esztendőt Levéltárunk szempontjából is sorsdöntőnek érezzük. Meggyőződésünk ugyanis, hogy ha a rejtkehelyéről napvilágra hozott intézményt ismét belegyömöszölik a kinőtt keretekbe, akkor megindult felvirágzása tovább nem tarthat. Fonnyadó, élettelen iratraktár lesz, idegenforgalmi látványosság, mely olyan messze fog állani attól, aminek lennie kellene, mint például a Teleki-théka vagy a Batthyaneum van attól, aminek messzetekintő alapítói egykor őket szánták. Egy levéltár, melynek gyarapodását egy népközösség sajátos élete termeli, az illető társadalommal való teljes összeforrás nélkül – melynek pedig legfőbb előfeltétele minden külső, idegen hatalomtól való teljes függetlenség – csak akkor lehet életképes, ha maga lábán járhat. Mindnyájan aggódva figyeljük a jövődő alakulását, s kérjük az Istent, hogy adjon erőt annak a tervnek a megvalósítására, mely nélkül nem látjuk tartósan biztosíthatónak a reánk bízott pótolhatatlan nemzeti értékek sorsát.⁸⁹

Jakó Zsigmond

ENMLt irattára, 1/1946. Jelentés 1945. évi működésünkről (kézirat, 19 oldal).

89 | A jelentés végén érdemesnek tartjuk megemlíteni azt, hogy az ENMLt a veszélyben levő levéltárak megmentése mellett igyekezett a már letétbe helyezett archívumokból még beadásuk előtt kikölcsönzött iratok visszaszerzésére is. Erről tanúskodik Szabó T. Attilának az 1945. november 15-i, Réz Margithoz (Budapest) intézett levélfogalmazványának alábbi részlete: „Gr. Bethlen Györgyné br. Jósika Paula a br. Jósika család levéltárát az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára őrizetébe adta át. A rendezés során kiderült, hogy br. Jósika Samu kancellár és gr. Desewffy Emil levelezését a család Nagyságod megboldogult testvérének, Réz Mihály egyetemi tanár úrnak kikölcsönözte feldolgozás végett. Ugyancsak a br. Jósika család beleegyezésével ezeket az iratokat Nagyságod testvére magával vitte Svájcba. Az utolsó adat, amit a tulajdonos grófnő e becses forrásokról tud az, hogy Réz Mihály úr elhunyt után családja e leveleket át akarta adni az azóta szintén elhunyt br. Bornemisza Tivadarné sz. Jósika Rozália bárónőnek. Az átadás, illetve átvétel megtörténtéről azonban gr. Bethlen Györgynének már nincsen tudomása.

Mivel Levéltárunk kötelességének érzi a szóban forgó nagybecsű történeti anyag hollétének felkutatását és visszaszerzését, azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyságodhoz, szíveskedjék közölni velem, amit e levelek sorsáról tud. Egyben nagyon kérem Nagyságodat, legyen segítségemre, hogy az erdélyi történelemnek ezek a dokumentumai eredeti helyükre visszakerülve a tudományos kutatás számára ismét hozzáférhetőek legyenek”. ENMLt irattára, 70/1945. Réz Margittól (Budapest) a Jósika hitbizományi levéltárból kikölcsönzött Desewffy–Jósika levelezés felől érdeklődünk.

2. Jelentés a feldúlt kastélyokban található levéltári és egyéb kulturális értékek biztonságba helyezésére történt kiküldetésünkről

Az EME legfőbb feladatának mindenkor az erdélyi magyar művelődés teljes szolgálatát tekintette. Alapítása óta, fokozatosan kibontakozó céltudatossággal, arra törekedett, hogy Erdély kulturális és emberi értékeit felkutassa, nyilvántartsa, a pusztulástól megóvja, a tudomány mérlegén lemérje, s gyűjteményeiben az erdélyi fejlődés egészéről nyújtson a közösség számára tanulságos és szerves képet. Csak a szakemberek tudják teljes nagyságában azt a munkát értékelni, mellyel az EME az egyetemes tudomány, főként azonban az Erdéllyel foglalkozó magyar-román-szász kutatás előrehaladásához hozzájárult. Nincs különösen a szellemi tudományoknak olyan ága, melynek erdélyi munkásai ne éreznék lépten-nyomon, hogy az alap, amin járnak, a forrásanyag, amivel dolgozhatnak, mind-mind kapcsolatos az EME kultúra-mentő munkájával. Mert akár a rendi társadalom bomlása idején, akár az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásakor a kisebbségi elnyomás alatt, akár pedig a mostani háborúban, amikor a megrázkódtatások következtében a kulturális emlékeket pusztulás veszélye fenyegette, az EME volt az a közvetítő, amely minden erejével azon fáradozott, hogy az erdélyi művelődés értékeit eddigi magán tulajdonosai kezéből átmentse a köz számára. Ez a csendben és hivalkodás nélkül végzett közel évszázados, felelősségteljes szolgálat az EME el nem értéktelenedő erkölcsi tőkéje. Ez teszi az EME-t és tárait a tudományos világ szemében az erdélyi magyar tudományosság legbiztosabb szegeletkövévé, az erdélyi magyarság széles rétegei előtt pedig azzá a fórummá, melyre mindig számíthat, ha múltjának, életének emlékeit kell megmenteni.

S az EME erre az osztatlan bizalomra mindig igyekezett méltó lenni. Amiként az első világháború idején az EME kiküldöttei járták be a hadszíntérré vált Erdélyt, hogy sokszor életük kockáztatásával szállítsák biztos helyre a magyar, román és szász történeti emlékeket, ugyanúgy most is egyedül az EME mutatott felelősséget az erdélyi művelődés veszélybe került értékeivel szemben. Amint odébb vonult a háború vihara, az EME elküldte szakembereit, hogy a romok közül is mentsék meg azokat a pótolhatatlan kincseket, melyeket sok esetben a tulajdonosok felelőtlensége és a háború által felszabadított esztelen pusztító őrület egyaránt juttatott erre a pusztulásra. Az Egyesület és tárai irattáraiban fekvő jelentések, jegyzőkönyvek, kérések, sürgetések a bizonyosságai, hogy nem a majdnem minden eszköztől megfosztott EME-n és létükben veszélyeztetett táraain múltott, hogy segítő akarása sokkal kevesebb helyre juthatott el, mint ahány helyen értékek indultak veszendőbe. A mentő akció postai és közlekedési nehézségek következtében főként csak Kolozsváron és közvetlen környékén végezhetett alaposabb munkát. Távolabbi útra csak az elmúlt év decemberének végén nyílt az első alkalom, amikor Észak-Erdély orosz katonai parancsnokságával lefolytatott hosszas tárgyalások után úgy látszott, hogy az EME hivatalos megbízatást és orosz támogatást nyer a kallódó művelődési kincsek megmentésére. Minthogy azonban a beérkezett jelentések ijesztő adatai azt mutatták, hogy itt már csak a leggyorsabb közbelépés járhat eredménnyel, az EME és az

ENMLt a hosszúra nyúlt tárgyalások végét⁹⁰ be sem várva, dr. Jakab (Bözödi) György könyvtári tisztviselőt elküldte Marosvásárhelyre azzal a megbízással, hogy a Székelyföld azon részén volt magángyűjtemények helyzete felől szerezzen pontos képet, s ahol szükséges, megmentésükre tegyen lépéseket. Jakab György 1944. dec. 29–1945. jan. [első felében]⁹¹ sorra járta Székelykeresztúrt, Nyárádszentbenedeket, Koronkát, Sáromberkét, Nagynyémet, Sárpatákat, Gernyeszeget, és a kemény téli hideg ellenére nagyjából összegyűjtötte és biztos fedél alá hordatta az őszi harcok és zavarok alatt szétdúlt udvarházak és kastélyok még fellelhető kulturális értékeit. Akkor meg kellett elégedni a további pusztulás megszüntetésével, a csikorgó hidegben ugyanis nem volt lehetőség a szeméttel összevegyült levéltári anyag szétválasztására, láda és szállítási eszköz sem állott rendelkezésre, s az orosz engedély elmaradása következtében a biztos helyre szállításról úgy is le kellett mondani. Jakab György kiküldetése tehát csak fél eredménnyel járt. Jelentéséből⁹² azonban világos lett, hogy a hevenyesen összeszedett, szétdúlt gyűjtemények végleges biztonságba helyezése csak újabb, nagyobb arányú expedíció szervezésével oldható meg. Az EME azonban az államhoz való viszonyának rendezetlenségéből folyó pénztelensége következtében nem rendelkezett az ehhez szükséges tekintélyes összeggel. Lehetőségeit már az első téli expedíció teljesen kimerítette. A márciusban bekövetkezett újabb politikai fordulat után csak a nyár elejére látszott olyannak a helyzet, hogy egy ilyen vállalkozás az eredmény reményével megkísérelhető. Az expedíció megszervezését az EME-nek kezdeményező és leginkább érdekelt tára, a Levéltár vette a kezébe. Tárgyalásokat kezdett a most már megszilárdult keretekkel rendelkező Magyar Népi Szövetség központi intézőbizottságával és kulturális ügyosztályával, hogy e közérdekű vállalkozáshoz adják meg a szükséges erkölcsi és anyagi támogatást.⁹³ Őszinte megnyugvással

90 | Ez ügyben 1945. január 19-én Szabó T. Attila megkereste Sály Istvánt, az MNSZ főtítkárárt is: „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára nagy erőfeszítéseket tett és tesz, hogy a rendkívüli időkhöz Erdély-szerte kallódó, pusztulásnak kitett muzeális és levéltári anyagot megmentse. Még karácsony előtt írásbeli kérést is intézett az erdélyi orosz főparancsnoksághoz, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület kapjon megbízással a levéltári, könyvtári és általában múzeumi anyag megmentésére, illetőleg biztos helyre szállítására. A parancsnokság kilátásba helyezte ugyan egy ilyen engedély kiadását, de mindmáig nem adta ki. Ilyen megbízás hiányában ugyanis a falvakból a beszállítást nem engedélyezik a közigazgatási hatóságok. Maros-Torda megyében is a felkutatott és összeszedett anyagot ilyen engedély hiányában nem tudtuk biztos helyre szállítani. Közben a pótolhatatlan levéltári anyag menthetetlenül pusztul. Balogh Edgár tanácsára azért fordulok Hozzád, hogy a parancsnoksággal való kapcsolataidat felhasználva, légy szíves közbelépni e megbízólevél sürgős kiállítása érdekében”. Uo. 7/1945. Sály Istvántól a Magyar Népi Szövetség segítségét kérjük a vidéken kallódó anyag megmentéséhez szükséges orosz engedély megszerzéséhez.

91 | A jelentés január 22-én, Kolozsváron kelt, tehát a kiszállítás azelőtt ért véget.

92 | Lásd a 19. jegyzetet.

93 | Minden bizonnyal e tárgyalásokhoz köthetők az ENMLt által az MNSZ elnöksége számára tett alábbi, 1945. május 15-én kelt javaslatok: „A Magyar Népi Szövetség országos kongresszusa május 12-i ülésén a közművelődési kérdések tárgyalása során foglalkozott a vidéki kastélyokban és udvarházakban gazdátlanra vált kulturális értékek: könyvtárak, levéltárak, különféle gyűjtemények, képek, műtárgyak, művészi értékű bútorok és berendezési tárgyak megmentésével.

A kongresszus határozatának minél eredményesebb végrehajthatása érdekében az alábbiakban van szerencsém az Elnökséget eddigi ezirányú tevékenységünkről tájékoztatni és gyakorlati javaslatunkat megtenni. [...]

Most, hogy e kérdés végleges rendezésére a kongresszus határozata alapot nyújt, a következő javaslatokat és kéréseket terjesztem elő.

kell leszegeznünk, hogy az MNSZ vezetői kezdettől fogva a legnagyobb jóindulattal vették az EME-nek azt a törekvését, hogy a gazdátlanná vált vagy szétdultóságukban halálra ítélt magyar magángyűjteményeket megmentse nemcsak a magyar, hanem minden Erdélyben élő nép számára. Az MNSZ teljesen magáévá tette az EME-nek azt a felfogását, hogy a magyar nép tömegéből egykor kiemelkedett egyének, osztályok kezén levő kulturális és történelmi értékek akkor, amikor azok fennmaradása tulajdonosaik kezében már nem biztosított, közgyűjteménybe helyezve által vissza kell szálljanak arra a közösségre, amelyből ők is kiszakadtak: az erdélyi magyarság egészére. Tényként kell azt is leszegeznünk, hogy az MNSZ is magáévá tette az EME-nek azt a régen vallott felfogását, hogy kulturális értékeink pusztulásáért az utókor előtt egyetemesen terheli a felelősség mindazokat a magyar intézményeket, melyek a magyarság szerveinek vallják magukat. E felelősségtudat vezette az MNSZ vezetőségét, különösképpen pedig Balogh Edgár urat, a Kulturális Ügyosztály elnökét és dr. Csákány Béla urat, a Központi Intézőbizottság vezetőjét, amikor az MNSZ teljes súlyával segítségére siettek az EME-nek, hogy kötelességét teljesíthesse. Biztató és komoly reményekre jogosít az az ösztönműködés, mellyel az egyes magyar szervezetek ezt a közérdekű vállalkozást segítették. Az MNSZ nemcsak megbízólevelekkel, a helyi szervezetek mozgósításával állt mellénk,⁹⁴ hanem a Petőfi-alapból utalványozott százezer

A Magyar Népi Szövetség helyi szervezetei útján tegye lehetővé, hogy a magyar magántulajdonban levő, gazdátlanná vált kulturális értékek az Erdélyi Nemzeti Múzeum táraiba kerüljenek Erdély magyar népe tulajdonaként.

Ezt a különleges, tudományos szakképzettséget igénylő munkát a Népi Szövetség végezze az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel, illetve az Erdélyi Nemzeti Múzeummal karöltve. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület készségesen rendelkezésre bocsátja a szükséges szakembereket, a Népi Szövetség pedig a végrehajtáshoz szükséges súlyt adja meg a hatóságok felé.

Meggyőződésem, hogy ezen az úton igen sok kulturális érték volna a köz számára megmenthető, melyek gazdáik elmenekülése folytán jelenleg gondozatlanságban a biztos pusztulás elé néznek.

A végrehajtás részleteinek pontos tisztázására a Népi Szövetség illetékes ügyosztályának és a Múzeum-Egyesület szakemberei közötti megbeszélésen történhetne.” (Csonka fogalmazvány, melyre ceruzával rájegyezték: „Nem került expediciálásra”. Az iktatókönyv értelmében viszont mégis elküldték az MNSZ-nek.) ENMLt irattára, 26/1945. Magyar Népi Szövetség Elnökségéhez a magyar magánlevéltárak megóvása tárgyában.

- 94 | Lásd az MNSZ Központi Intézőbizottságának a levéltári és muzeális anyagok összegyűjtése érdekében Jakó Zsigmond részére adott 1945. július 12-i megbízólevelét arról, hogy „egész Erdély területén, bárhol feltalálható családi levéltárak és könyvtárak anyagát, képeit és egyéb muzeális tárgyait felkutassa, a háború folytán szétszóródott anyagot összegyűjtse, és közgyűjteményben való elhelyezés céljából Marosvásárhelyre, illetve Kolozsvárra szállítsa.

Tekintettel arra, hogy eddig nehezen hozzáférhető magángyűjtemények anyagának a tudományos kutatás céljaira való megmentéséről és a köz szolgálatába való állításáról van szó, kérjük az illetékes hatóságokat és szervezeteinket, hogy minden eszközzel támogassák munkájában”. Uo. 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra. Az MNSZ Marosvásárhelyi Szervezetének Jakó Zsigmond és Entz Géza részére kiállított, 1945. július 23-i meghatalmazását, valamint a Maros-Torda vármegye alispánja, Antalffy Endre által szintén július 23-án kiadott, a nevezettek levéltármentési munkájának engedélyezéséről és segítéséről szóló utasítását lásd uo.

Bár nem tartozik ide, de talán érdemes lesz itt utalni arra is, hogy az MNSZ Központi Intézőbizottsága 1945. augusztus 31-én, miután a nagybányai szervezetük jelentette, hogy „a Nagybánya környéki grófi kastélyok (főleg Pribékfalva, Kővárhosszúfalva, Koltó stb.) műkincsei, könyvtára és levéltára a háború folytán szétkallódott, azonban azoknak egyes darabjai a környék lakossága vagy egyes testvéregyesületek segítségével összeszedhető lenne”, kérte az EME-t, hogy „szakértőket küldjön ki e magyar

lejjel valójában az anyagi lehetőségeit is megteremtette az expedíciónak. Az erdélyi magyarság új szellemű, legifjabb kulturális szolgálata, a Józsa Béla Athenaeum, az erdélyi magyarság legrégibb művelődési szervét, az EME-t, az ő idősebb munkatársát ötvenezer lejjel segítette céljaihoz közelebb. Őszinte köszönet e számunkra jelképnek tetsző gesztusért a Józsa Béla Athenaeum igazgatójának, Szentimrei Jenő úrnak, akinek a megértése ilyen örvendetes lehetőséget nyit a különböző munkamezőkön dolgozó kulturális szervezeteink együttműködésére. A mai nehéz és drága közlekedési, valamint beszerzési viszonyok között komoly segítséget nyújtott a Hangya igazgatósága is, amikor magára vállalta Kolozsvárról Marosvásárhelyre való díjmentes szállításunkat, s szintén díjtalanul rendelkezésünkre bocsátotta az összegyűjtött anyag beszállításához szükséges ládákat. Mindezekért dr. Nagy Zoltán és Korparich Ede úrnak tartozunk igaz köszönettel.

Jakó Zsigmond

ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra (kézirat, három oldal).

3. Jelentés 1945. VII. 22–VIII. 9. között megtett utunk eredményeiről⁹⁵

Az EME legfőbb feladatának mindenkor az erdélyi magyar művelődés teljes szolgálatát tekintette. Alapítása óta fokozatosan kiteljesedő céltudatossággal arra törekedett, hogy Erdély kulturális és emberi értékeit nyilvántartsa, a pusztulástól és romlástól megóvja, s gyűjteményei által az erdélyi fejlődés egészéről a közösség számára tanulságos és szerves képet nyújtson. A művelődésnek éppen e szociális felfogása biztosította, hogy az EME tárai a társadalommal állandóan élő kapcsolatot kívántak teremteni és fenntartani, ami az anyag összegyűjtésén, elrendezésén túl egyéforrasztja a műveltség kincseit az azokat termelő közösséggel. Fokozottan lép előtérbe e hivatás napjainkban, midőn a társadalom minden rétegéből hiányzik, vagy erősen megcsappan a kultúra igazi értékelése, rendeltetésének helyes felismerése, és az Erdélyen áthullámzó háború a múlt és jelen műveltség termékein kegyetlenül végiggázolt. Ilyen körülmények között az EME-nek legsürgősebb teendőjévé a kallódó, pusztulásra ítélt műveltségi javak összegyűjtése és biztonságba helyezése vált. Mihelyt a lehetőségek megengedték, munkához látott!

Még 1944 őszén Kolozsvárra szállította a németek által felgyújtott és kirabolt bonchidai kastélyból a romok és szemét közt szétszórt ottani levéltár és könyvtár töredékeit.⁹⁶ Folyó év januárjában pedig kiküldötte az Egyetemi Könyvtár tisztviselőjét, dr.

kulturális értékek összegyűjtésére és a Múzeum táraiban való elhelyezésére”. Uo. 41/1945. A Magyar Népi Szövetség Elnöksége szakembereket kér a Nagybánya vidéki magánlevéltárak megmentésére.

95 | A Marosvásárhely környéki kiszállásra vonatkozó iratokat lásd ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra.

96 | Itt valószínűleg az 1944 telén végzett mentési munkálatokról van szó, vö. Az erdélyi levéltárvédelem múltjából 115–119. (Jelentés a bonchidai gróf Bánffy-kastély könyv- és levéltármaradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetéséről). A jelentés eredetije:

Bözödi Györgyöt, hogy Marosvásárhely környékének elhagyott és kifosztott kastélyait (Nyárádszentbenedek, Koronka, Gernyeszeg, Sáromberke) vizsgálja át, a még fellelhető tudományos és művelődési érdeklődésre számot tartható anyagot a lehetőséghez képest gyűjtse össze, és helyezze biztonságba addig, míg alkalom nyílik azok Marosvásárhelyre s onnan Kolozsvárra történő elszállítására. Bözödi György jelentése⁹⁷ alapján az Erdélyi Múzeum Levéltára tavasszal érintkezésbe lépett az illető kastélyok tulajdonosaival, s kieszközölte tőlük a levéltár, könyvtár s esetleges egyéb muzeális tárgyak letétbe helyezését.⁹⁸ Ilyen előzmények után vált sürgőssé az EME megfelelő tárai részére biztosított anyag helyszíni pontos kiválasztása, becsomagolása és olyan biztos elraktározása, hogy a Kolozsvárra való alkalmi elszállításáig minden további sérülés, csunkulás és kár elkerülhető legyen. Az e munka elvégzésére szükséges összeg fedezését azonban a Múzeum-Egyesület jövedelmeinek a helyzet következtében történt szinte teljes elmaradása miatt sem tudta vállalni. Ekkor sietett segítségére a Magyar Népi Szövetség és a Józsa Béla Athenaeum. Az ő áldozatkészségük tette lehetővé, hogy az EME két szakembere, dr. Jakó Zsigmond és dr. Entz Géza útnak indulhattak, és a kitűzött feladatot 19 nap alatt megoldhatták.

Munkánk lefolyásáról és eredményéről az alábbiakban számolunk be.

1945. VII. 22-én vasárnap reggel hat órakor a Szövetség alkalmi teherautóján indultunk el Marosvásárhelyre, ahová délben meg is érkeztünk. Azonnal összeköttetésbe léptünk Vigh Károly városi könyvtárossal és az MNSZ helybeli szervezetével. Az ő hathatós támogatásuknak köszönhető, hogy másnap haladéktalanul munkához láthattunk. Hétfőn, július 23-án reggel az MNSZ gépkocsija Ákosfalváig vitt el bennünket. Onnan rövid idő alatt elértünk Nyárádszentbenedekre a Toldalaghi Irma grófnő udvarházához. Az épületet sértetlenül találtuk, az azt körülvevő park azonban sokat szenvedett, és a teljes elhanyagoltság benyomását keltette. Az udvarház nagy része a parkkal együtt a község számára van lefoglalva, s a szobák jelenleg gyermekotthon

EME Kt, EME Levéltára, I. irattartó. Lásd még: ENMLt irattára, 12/1945. Gr. Bánffy Miklós gazdaságának bonchidai gondnoka leltárt kér az elhozott levéltárról.

97 | Lásd a 19. jegyzetet.

98 | Minden valószínűség szerint itt azokról a tartalmukban lényegében azonos levelekről van szó, melyeket 1945. május 19-i dátummal Kelemen Lajos intézett gr. Toldalaghi Józsefnének Koronkára (ENMLt irattára, 27/1945. Gr. Toldalaghi Józsefnétől levéltárát kérjük letétbe), gr. Toldalaghi Tibornének Nyárádszentbenedekre (uo. 29/1945. Gr. Toldalaghi Tibornétől levéltára letétbe helyezését kérjük) és gr. Teleki Domokosnak Gernyeszegre (uo. 28/1945. Gr. Teleki Domokostól levéltárának és gyűjteményének letétbe helyezését kérjük). Még korábban, március 19-én Kelemen Lajos megkereste Maros-Torda vármegye alispánját, Antalffy Endrét is: „Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tovább szeretné folytatni a tél folyamán megkezdett munkáját a levéltárak, könyvtárak és képtárak maradványainak megmentése érdekében, így a Maros-Torda megyében kiküldött megbízottunk, dr. Jakab/Bözödi/György úr által számbavett gernyeszegi, sáromberki és nyárádszentbenedeki anyagot is szeretné a tavasz beálltával végre biztonságba helyezni. E biztonságba helyezést legcélszerűbben úgy véljük megvalósíthatónak, ha a fenti kastélyokban maradt tárgyakat a marosvásárhelyi Teleki-tékába szállítjuk be.

Felkérjük T. Alispán urat, szíveskedjék értesíteni bennünket, hogy az említett levéltárak, könyvtárak és képtárak maradványainak Marosvásárhelyre, tehát ugyanannak a megyének székhelyére való beszállítására az újabban megváltozott közigazgatási viszonyok között szükséges-e felsőbb hatóság engedélye, vagy pedig saját hatáskörében engedélyt adhat erre. Ha felsőbb hatóság engedélyére lenne szükség, szíveskedjék megírni, mely hatóság volna az, hogy annál az engedély megszerzését kieszközöljük”. Uo. 15/1945. Bözödi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről.

célját szolgálják. Toldalaghi Irma grófnő két kisebb szobát rendezett be lakásként, ahová a megmaradt és még használható bútorokat beállította. Ugyanott kerültek falra a családi képek is (XVIII–XIX. sz.). A levéltárat a padlason széthányva találtuk annak ellenére, hogy Bözödi György a télen három ládába csomagolta. Azóta tehát újra felforgatták, nyilván pénzt vagy egyéb értéket kerestek benne. A délelőtti folyamán három ládába rendezték el a nagyrészt Marosszékre vonatkozó anyagot. Néhány XVII. századi levél mellett a legnagyobb rész XVIII–XIX. századi birtoklevél, s az utóbbi évtizedekből missilis. Délután egy szekérrel indultunk vissza Vásárhelyre. Útközben lenéztünk Koronkára Toldalaghi Józsefnéhez. A kastélyban éppen aznap szállásoltak el egy orosz kórházat, s a grófnét holmijaival együtt egy fél szobában találtuk. A híres könyvtár értékeesebbik részét szerencsére még a múlt évben a Teleki Tékában helyezték el. Ami azonban Koronkán maradt, az elpusztult, úgyhogy innen már nem volt mit magunkkal vinnünk.⁹⁹ Estére beértünk Vásárhelyre, s a három ládát a Téka távollevő őrének, Nemes Károlynak feleségével történt megbeszélés alapján a könyvtárteremben helyeztük el.

Másnap akartunk kimenni Gernyeszegre. Ez alkalommal is segítségünkre volt az MNSZ helyi tagozata. Szerzett ugyanis nekünk egy Szászrégenbe menő szekeret, mely el is vitt minket a kastélyig. Teleki Mihály gróf családjával együtt már áprilisban visszaérkezett, s a földszinten három szobát rendezett be. A kastély épülete és parkja úgyszólván teljesen ép, még a legtöbb ablak is megmaradt. A szobák azonban teljesen üresek. Csillárok, záruk, kapcsolók hiányzanak, s a bútorok részben eltűntek, részben erősen megrongálva, eltörve, lenyúzva maradtak. A Teleki Domokos-féle híres régészeti, művészeti és néprajzi gyűjtemény mintegy kétharmad részben megkerült, s nagyjából összeállítható. Elveszték a céhládák, a népi kerámia, a hímzések és Teleki Mihály sírjának leletei. A római és újabbkori kövek, a kovácsoltvas ajtók és rácsok, a fafaragások, régészeti tárgyak Teleki Mihály gondoskodása folytán nagyjából ismét a régi elrendezésben láthatók. A római és őskori cserépedények természetesen darabokra törtek, de helyreállításuk valószínűleg lehetséges lesz. A könyv- és levéltárat

99 | Toldalaghi Józsefnének valószínűleg a Kelemen Lajoshoz intézett, Koronkán, 1945. június 12-én kelt leveléből idézzük az alábbi részletet: „A könyvek régebbi anyagát, kb. 2400 kötetet Sényi László és Schell István utolsó percben Vásárhelyre vitték. Sajnos, a többi elszállításához már sem idő, sem alkalom nem volt, s ezek már nagyrészt összehányva a földön. Egy íróasztal fiókaiban lévő Hungaricák már nem voltak helyükön, úgyhogy odavesztek egy kivételével, amit egy falusi asszony visszaadott, éppen a Toldalaghi Mihály bibliája. Szörnyen bánt, mert még a tavaly tavasszal meghagytam Csomóss Jenőnek, hogy bármi adódik, a Hungaricákat mentse, de az ő elmenetele is hirtelen történt, s utolsó időben, úgy látom, elvesztette fejét, s nem gondolt erre. [...] Én augusztusban akartam jönni... Kérdés, ha itt lettem volna, Vásárhelyre vittem-e volna, hisz ott annyira félték a bombázástól, hogy szegény Sényi Koronkába kihozta féltett tárgyait és könyveit, s azok is a rablás áldozatai lettek, amit a cselédek kezdtek meg, s utánuk a németek és falusiak folytattak. Gondolom, mindezek könyveket nem is vittek, legfeljebb összehányták, de az oroszok akartak itt egy kórházat, kihordották a könyveket az udvarra és felgyújtották, a polcokat ágyagnak dolgozták fel, de másnapra terveik változtak, és továbbmentek. [...] Sényiék bevitték a kéziratokat, de azok már összetépvé szanaszét úgy, hogy nem tudtak belőlük menteni. Toldalaghi Irmával beszéltem, üzeni, hogy nála egy része még az írásoknak erősen összehányva megvan, s nagyon szeretné mielőbb eljuttatni, mivel szegénynek az egész helyzete a házban bizonytalan”. Uo. 27/1945. Gr. Toldalaghi Józsefnétől levéltárat kérjük letétbe. Lásd még Sényi Lászlónak, a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság főtítkáranak Kelemen Lajoshoz intézett 1945. január 10-i levelét. Uo. 15/1945. Bözödi (Jakab) György jelentése koronkai, sáromberki, gernyeszegi és nyárádszentbenedeki kiküldetéséről (h. melléklet).

Bözödi még teljesen feldúlt állapotban szemétdombként összehányva találta két helyiségben bezsúfolva. Teleki Mihály hazatérése után hozzáfogott a könyvek és levelek rendezésének, s mire mi kijutottunk, már az értékeesebb részt meglehetősen áttekinthető és rendezett állapotban találtuk.¹⁰⁰ A levéltár legrégebb levelei a káli Kún családdal kapcsolatosak, és Szolnok-Doboka megyére vonatkoznak (XVII. sz.). A gerneszezi uradalomra elég bőséges anyagot találtunk a XVIII. századtól kezdődően. Igen jelentős a gazdasági levéltár is. Zöme XIX. és XX. századra esik, de korábbi számadások, nyugták és egyéb gazdasági vonatkozású feljegyzések is bőven akadnak. Missilisek inkább a legújabb évtizedekből maradtak fenn. A gazdasági levéltár egy hatalmas felborított szekrényben összegyűrve szalmával és lótrágya maradékokkal vegyest állott a kapualj egyik szobájában. Az egyes darabok kiválasztása, kisimítása és elcsomagolása fárasztó és hosszú munkát igényelt. Az eddig említetteken kívül a Telekiek kővári, fogarasi birtokaira is találtunk anyagot. Előkerültek a Teleki nemzetség üléseinek jegyzőkönyvei, meglehetősen sok személyi irat (Telek József és id. Domokos) és halotti beszéd, valamint gyászjelentés. Mindezeket két napi szakadatlan munkával nyolc ládába csomagoltuk, s vitettük be a Teleki Tékába.

Szerdán, július 25-én, délután előzetes tájékozás céljából átgyalogoltunk Sáromberkére, hogy megtekintsük Teleki Károly elhagyott kastélyát. Bözödi [György] jelentése alapján¹⁰¹ sokkal kevesebbre számítottunk, mint amennyit találtunk. Az épület itt is ép, csak az ablakok és ajtók vannak erősebben megrongálódva. A park siralmasan fest. Rengeteg fát kivágtak, s mindenütt gyom verte fel a pázsitot. A két

100 | Érdemes lesz itt felidézni Teleki Mihálynak a Gerneszezen kelt és Kelemen Lajoshoz intézett 1945. június 16-i leveléből az alábbi részletet: „Magam részéről amint április elején hazaérkeztem, a kastélyban három szobát berendezve beköltöztem, látván, hogy a múzeum 100%-ban elpusztult főleg a helyi lakosság és annak is bizonyos nemzetiségi részének oktanalpusztítási dühe folytán, szabadidőmben a könyvtár és levéltár anyagának megmentéséhez kezdtem.

A könyvtár és levéltár anyaga egy szobában van felhalmozva, mivel azt az udvarról, kertből, szemétdomból embereim szedték össze és hányták vissza. Mivel azonban a könyvtárpolcok mind el vannak lopva, az egész anyag a földön (parketten) fekszik, kb. félméter magasságban bútor töredékek[kel], lószőr[rel], tengerifű[vel], csillár töredékek[kel], orosz puskaagolyók[kal], emberi és állati exkrementumokkal összekeverve.

Ehhez az anyaghoz még hozzákeveredett a kb. 150 évre komplett megvolt, valamennyi régebbi uradalmak gazdasági könyvviteli anyaga, valamint a modern könyvgyűjtemény maradványa.

A levéltári anyag, valamint gazdasági okmánytár minden elrendezett köteggének borítékja, zsinegezése az ide-oda hányattatástól elszakadván, minden egyes okmány külön áll a legvadabb káoszban egyéb holmikkal, iratokkal, könyvfoszlányokkal keverve.

Most szabadidőmben azzal foglalkozom, hogy ebből a kaotikus tömegeből a könyveket külön, levéltári darabokat külön kiszedjem, és a tömegben való fekvés okozta rothadástól, penészedéstől megmentsem.

Megállapításom szerint a levéltári anyagnak kb. 60%-a megvan. Erre abból következtetek, hogy:

1. kertben, bokrokban, szemétdombon, lakóknál levéltári anyagot nem találtam;
2. régi papiros cigaretta sodrásra nem volt alkalmas;
3. tűzgyújtásra idők folyamán bevett nyirkossága miatt szintén nem alkalmas.

A hiányt persze pontosan megállapítani nem fog lehetni, csak azon esetben, ha kimutatás, jegyzék volt az anyagról, és az véletlenül szintén megkerülne.

Tekintettel arra, hogy két hónapi ittlétem alatt az összekevert anyagnak maximum felét tudtam így átválogatni, még legalább négy-hat heti időre van szükségem, hogy az átválogatást befejezhessem”.

Uo. 28/1945. Gr. Teleki Domokostól levéltárának és gyűjteményeinek letétbe helyezését kérjük.

101 | Lásd a 19. jegyzetet.

régebbi szárnyépületnek megfelelően épült a középső új traktus, de véglegesen még mindig nem készült el, úgyhogy raktárnak használták. Először ezt az épületrészt vizsgáltuk meg. Szomorú kép tárult szemünk elé. A szobákat részben üresen, részben hihetetlen rendetlenségben találtuk. Lenyűzött, összevissza tört és szaggatott bútorok roncsai, szalmával, porral, piszokkal elkevert iratok, lapjaikra széttépett, bemocskolt és összegyűrt könyvek halmazai meredtek elénk. Az egyik emeleti szobát félméteres magasságban borította el a folyóiratokból, fényképekből, könyvekből, iratokból teljesen összegegyített és szorosra összezsúfolt massa, melynek szétválasztása egyedül másfél napi megfeszített munkát kívánt. A pince egyik részében voltak befalazva az értékeesebb bútorok és képek. A falat felbontva ide is behatoltak. A festményeket néha ízekre hasogatták, s az el nem vitt holmit is alaposan tönkretették. Az esztelen rombolás a kastély jobboldali lakószárnyát sem kímélte. Teleki Sámuel vadásztrófeái, afrikai néprajzi tárgyai csakúgy heverték szanaszét részben megcsönkulva és tönkretéve, mint a felismerhetetlenségig elgyötört, teljesen használhatatlan bútorok. Teleki Károlyné ez évben visszajött, s egy szobában összegyűjtötte a még használható berendezést. A szobát be is falaztatta. Ezt az anyagot nem láttuk. Megtaláltuk azonban egy másik lezárt szobában a régi könyvtárat és a levéltár régi részét, az ép képeket és régi bútorokat meglehetősen jó állapotban. E szárny középső helyiségeiben különben a község óvodáját rendezték be. A balszárny pedig jelenleg is lakás céljait szolgálja.

A munkát Sáromberkén a kastély elhagyott állapotára való tekintettel Szabó István községi bíróval történt megállapodás értelmében július 26-án kezdtük meg, s éppen egy hét múlva, augusztus 2-án fejeztük be. Ez alatt az egy közbeeső vasárnap délutántól eltekintve reggeltől estig dolgoztunk, noha a kiválasztásnál és csomagolásnál egyébre nem jutott időnk. Különösen a levéltári anyag összegyűjtése tartott sokáig, hiszen az összegyűjtött, bepiszkolt, széttépett papírdarabok tízezreit kellett átnézniük és szétválogatnunk.

A levéltár legrégebbi csoportja a panaszí Pázmány családra és Bihar megyei birtokaira vonatkozik. Mintegy 60 XVI. századi oklevelet foglal magában, közötté több XV. századi levél átírata is szerepel. A XVII. századi anyag, csakúgy, mint a későbbi, erdélyi vonatkozású és a sáromberki uradalommal kapcsolatos. A birtokleveleken kívül Erdély egyik leggazdagabb, leghatalmasabb gazdasági levéltára volt a sáromberki kastélyban, melyből a XVIII–XIX. századi partiumi és erdélyi nagybirtok üzeme és élete tisztán rajzolódhat ki a kutató szeme előtt, még egészen futólagos áttekintés is meggyőzhet e tényről. A gazdasági iratok elsősorban az aranyosmeggyesi s csak másodsorban a sáromberki gazdasággal kapcsolatosak, s részben jelzeteltek. Az elenchesok közül is több előkerült. A számadások, nyugták, jobbágyösszeírások, urbáriumok, gazdasági vonatkozású missilisek és egyéb iratok tekintélyes tömege mellett előkerültek Teleki Sámuel kancellár fia, Ferenc és unokája, Samu levelezésének töredéke és a Teleki Téka keletkezésére, fejlődésére, berendezésére, építésére, javítására vonatkozó iratok. Ez utóbbiak nagy művelődéstörténeti jelentőséggel bírnak. Igen értékesek a XVIII–XIX. századi tervrajzok és térképek, melyekből egész gyűjteményt sikerült összeállítanunk. A számos családi fénykép pedig szerencsésen egészíti ki a levéltár írott adatait. Itt kell megemlítenünk egy szép rézveretes és három nagy, vasból való levéltári ládát is.

A könyvtár még romjaiban is komoly gyűjtésről és tudományos, kulturális érdeklődésről tesz tanúságot. A XVII–XVIII. századi szép kötésű darabokon kívül gazdag

történeti, természettudományi és irodalmi anyagot leltünk részben ép, illetve összeállítható állapotban.

A bútorok túlnyomó része teljesen tönkrement. A szép, régi könyvesszekrények azonban s egy XVII. századi pisai asztal megmaradt. A családi képek közül 23 darabot sikerült összeszedni, mégpedig kétharmad részben meglehetősen sértetlen állapotban. Egy XVI. századi Jagelló címert tartó, színezett női faszobor (eredetileg lámpadísz volt), az aranyosmeggyesi várkastély XVII. századi kőkandallója és a Teleki Samu által gyűjtött afrikai fegyverek zárják le a berendezés meglévő állagát.

A felsoroltakból a levéltárat a térképekkel, fényképekkel és tervezetekkel, a könyvtár történeti érdekű részének töredékét, a vasládákat, családi képeket, a kandallót, a faszobrot és a fegyvereket öt fuvarral augusztus 1. és 3. között szállítottuk be a Teleki Tékába, s ott a könyvtárterem jobboldalán helyeztük el.¹⁰² Ezután Vigh Károly városi könyvtárost kértük meg, hogy Nemes Károlynéval együttműködve gondoskodjék az összesen 31 láda és csomag Kolozsvárra szállításának lebonyolításáról, s ennek apránkénti megtörténtéig az elhelyezett anyag biztonságáról. A szállítás ügyében a Hangya elnökével is érintkezésbe léptünk, s ő megígérte teljes támogatását, bár a lebonyolítás előreláthatólag hosszú időt igényel.¹⁰³ Ezzel Marosvásárhely környékén tervbe vett munkánkat elvégeztük, s augusztus 4-én, szombaton reggel autóbusszal indultunk el Segesvárra.

Megérkezésünk után azonnal felkerestük az MNSZ helyi szervezetét, mely rendkívül szívesen fogadott, s megadta a szükséges felvilágosításokat. Még a délelőtt folyamán egy tehervonaton kimentünk Dánosig, onnan gyalog értünk ki Keresdre, Bethlen Bálint gróf kastélyába.¹⁰⁴ Ez a gyönyörű műemlék szerencsére megmenekült a háború pusztításától. Az épület kifogástalan állapotáról a tulajdonos állandóan gondoskodik.

102 | Kelemen Lajos július 21-i levelével kérte mind a Téka, mind a vásárhelyi Ref. Kollégium vezetését, hogy a begyűjtött anyagokat ideiglenesen intézményükben helyezhessék el: „Levéltárunknak jutott az a fontos feladat, hogy a háborús pusztítások során szétdúlt magyar magángyűjtemények még megmaradt anyagát a köz és a tudományos kutatás használatára a végleges elkallódástól megóvja. A mai közlekedési viszonyok mellett azonban, sajnos, az összegyűjtött anyagot Kolozsvárra csak apránként és alkalmilag szállíthatjuk be. Ezért azzal a kéréssel fordulok a Tekintetes Igazgatósághoz, hogy a Marosvásárhely környékéről összegyűjtött anyagok intézetében helyet adni szíveskedjék arra az időre, míg azt felszállíthatjuk Kolozsvárra”. ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra.

103 | Kelemen Lajos 1945. október 25-i, Balogh Jolánhoz intézett leveléből tudjuk meg, hogy e levéltári anyagok október 24-én érkeztek meg Kolozsvárra. Sas Péter: *A heraldikus Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága*. I. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2011. 114. (255. jegyzet).

104 | Kelemen Lajos 1945. július 12-i levelével kérte Bethlen Bálintot levéltára letétbe helyezésére: „Az erdélyi magyar levéltári anyagban a háború által okozott pusztítások számbavétele során tisztelettel érdeklődünk a keresdi levelek felől. Ezzel egyidejűleg, minthogy legutóbbi találkozásunkkor a Gróf úr hajlott volt erre a gondolatra, bátorkodom a pusztulástól remélhetőleg megmenekült levéltárának letétbe helyezését is kérni. A közelmúlt szomorú tapasztalatai mindennél jobban bizonyítják, hogy a kulturális értékek megőrzése a köz, a tudomány, de nem utolsósorban a családok számára is legbiztosabban tudományos közintézetben remélhető. Július hó végén a Petőfi ünnepségek kapcsán minden jel szerint módom lesz, a Gróf úr kedvező válaszána vétele esetén, megbízottamat leküldeni Keresdre. Ugyanakkor remélhetőleg a levéltár Kolozsvárra szállítása is megtörténhetne.

Végül nagyon kérném a Gróf urat, ha a vidékén lévő családi levelesanyag[ok] sorsát illetőleg rendelkezik valami értesüléssel, szíveskedjék azt velem közölni, hogy megmentésük érdekében megteheszünk mindent, amire módunk van”. ENMLt irattára, 37/1945. Gr. Bethlen Bálinttól (Keresd) levéltára letétbe helyezését kérjük.

A berendezés érintetlen. Különösen a XVIII–XIX. századi családi képek sorozata méltó megemléítésre. A levéltárat teljes rendben, szakszerűen elhelyezve találtuk, úgyhogy áttekintése és számbavétele gyorsan és megbízhatóan volt keresztülvihető.¹⁰⁵ A levelek egy része számozva van, s a hozzávaló index is előkerült. Sajnos, éppen a legértékesebbek, a középkori oklevelek (kb. 60–70 darab) hiányzanak. Nyilvánvaló, hogy azokat valaki tervszerűen kiemelte.¹⁰⁶ Így csak hat darab eredeti középkori oklevelet találtunk. A XVI. századtól kezdve bőséges anyag maradt fenn Küküllő, Fehér, Doboka, Kraszna megyék birtokviszonyaira a Folthy, [Bánffy, Gyulaffy, Gálffy]¹⁰⁷ családokkal kapcsolatban. A Bethlen-anyag újabb keletű (XVIII–XIX. sz.), s aránylag kevés. Annál gazdagabb a missilisek gyönyörű sorozata (XVI–XIX. sz.), melynek zömét éppen a Bethlen család levelei teszik [ki]. De bőven akadnak fejedelmi és egyéb (Bánffy¹⁰⁸) családi levelek is. A keresdi levéltárnak éppen e missilis része a legértékesebb. A négy, egyenként hat fiókos szekrény eredeti elrendezésén nem is változtattunk, s leszegezve őket szállításra előkészítettük. A két könyves szekrényben elhelyezett, jobbára missilis és gazdasági leveleket összesen öt ládába csomagoltuk, s a még fennmaradt, kötött urbáriumokat s összeírásokat kartonlemezek közé fogva összekötöttük. Így elkészülve, augusztus 6-án, hétfőn reggel egy hatalmasan megrakott szekérrel indultunk Segesvárra. Ott a református templom tornya alatti szobában helyeztük el a ládákat Tóth [Lajos] református lelkész szíves engedelmével. Mivel csütörtökre, augusztus 9-re sikerült gyorsvonati jegyet szerezni, elhatároztuk, hogy a jelzetelt anyagot magunkkal visszük Kolozsvárra. Ennek megfelelően négy nagy csomagot készítettünk, s az ezáltal felszabadult helyre becsomagoltuk a Segesvárra szállításkor még ládán kívül rekedt darabokat. Kedden és szerdán az MNSZ titkárnője, Paniti Margit szívessége folytán megnéztük a várost, és kissé kipihentük magunkat. Csütörtökön, augusztus 9-én a rapiddal este, ½ 7 órakor érkeztünk meg Kolozsvárra. A magunkkal hozott anyagot szekéren szállítottuk be egyenesen a Levéltárba.¹⁰⁹ A Segesvárt maradt ládákra úgy állapotunk meg, hogy alkalmi fuvarral vagy Vásárhelyre a Tékába, vagy egyenesen Kolozsvárra szállítsák fel.¹¹⁰ Addig is a református templom toronyszobájában biztos, száraz helyen marad.

Utunk eredménye reményeinket messze meghaladta. Különösen a levéltári anyag mind mennyiségben, mind minőségben jelentős nyeresége a tudománynak s a

105 | Bár szorososan nem tartozik ide, de érdemesnek tartjuk megemlíteni Kelemen Lajosnak a Bethlen-levéltárakról szóló rövid tájékoztatását a Veress Judithoz írt 1948. január 11-i levelében. Kálnoki Kis Tamás: Reménytelen reménységben, avagy remény a reménytelenségben. Kelemen Lajosdokumentum(típus)ok az 1940-es évekből. *Levéltári Közlemények* 70. évf. 1999/1–2. 143–163. 158–160.

106 | Szabó T. Attilának az 1945. augusztus 16-án kelt és Veress Endréhez intézett levelében e kérdés kapcsán a következőket olvashatjuk: „A keresdi levelek csodával határos megmenekülése feletti örömünket csak az kisebbiti, hogy a rendezett és lajstromozott részben volt középkori darabok (főként az első láda első dobozából) mind hiányoznak. De egyedül csak azok hiányoznak! Bethlen Bálint nem tudott határozott választ adni, hogy ezeket az iratokat ki használhatta. Ezért kénytelenek vagyunk az összes ott dolgozott kutatót, köztük Téged is, kedves Bátyám, megkérdezni, hogy akkor, amikor Te Keresden jártál, a középkori oklevelek megvoltak-e a levéltárban vagy sem”. ENMLT iratára, 24/1945. Veress Endrétől (Budapest) másolat-gyűjteményét és irodalmi levelezését kérjük letétbe.

107 | A *Folthy* után három pont következik, mely hiátust a jelentés alapján egészítettük ki.

108 | A *Bánffy* után hasonlóképpen három pont következik, a további családok felsorolása tehát itt is elmaradt.

109 | Az iratanyag jelzetelt részének a levéltárba érkezését említi Kelemen Lajos is a Balogh Jolánhoz intézett, 1945. augusztus 17-i levelében. Vö. Sas Péter: *i. m.* 114. (255. jegyzet).

110 | A levéltár Segesváron maradt részének beszállításával kapcsolatosan lásd a 41. jegyzetet.

közgyűjteménynek.¹¹¹ Az Erdélyi Múzeum Levéltára a tulajdonosokkal olyan értelmű szerződést köt, mely szerint a családi levéltár az illető tulajdonos, illetve törvényes örököse birtokában marad, s azt az Erdélyi Múzeum csak letétként veszi át a tudományos kutatás és a közösségi érdeklődés számára.

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a hathatós és szíves segítséget, melyet az MNSZ helyi tagozatai nyújtottak Vásárhelyt és Segesvárt. Az ő jóindulatuk nagymértékben megkönnyítette azt a munkát, mely Erdély tudományos és műveltségi javainak a közösség számára való megmentését és biztosítását tűzte ki célként maga elé.

Entz Géza

ENMLt irattára, 38/1945. Entz Géza és Jakó Zsigmond kiküldetése Marosvásárhely környékére levéltármentési munkálatokra (kézirat, tíz oldal).

4. Jelentés a Szatmár megyei Sárközön a gr. Sztáray-kastélyban őrzött br. Vécsey-levéltár sorsáról¹¹²

Ez évben a Szatmárnémetiben működő, 77. számú érettségi bizottságban való részvétel céljából július 5-én azzal a határozott szándékkal indultam el Kolozsvárról, hogy – dr. Jakó Zsigmond levéltári segédőrnek a helyszíni kiszállása során tett megállapítása szerint – a múlt évben¹¹³ Sárközön még épségben meglévő br. Vécsey-levéltárnak is utánanézek. Az érettségivel kapcsolatos elfoglaltságom miatt csak július 20-án kerülhetett sor arra, hogy e cél megvalósítása érdekében lépéseket tegyek. Ezt megelőzőleg már Szatmárnémetibe érkezésem után való első nap érdeklődésemre Kakassy János szatmárnémeti református kollégiumi tanártól azt a felvilágosítást kaptam, hogy a sárközi gr. Sztáray-kastély az 1944 őszén történt események következtében nagymérvű pusztulást szenvedett. Könyvanyagának megmaradt részéből a szatmárnémeti kommunista párt két szekérrel behozatott, s állítólag vittek belőle a városi rendőrségre is. (Ez utóbbi állítás a rendőrfőnökök felvilágosítása szerint valótlanság volt.) Az első szabad délutánon a kommunista párt vezetőségének engedélyével megnéztem a párt kapus-szobájába berakott anyagot. A szoba egyik beugró részében a földre helyezve, legnagyobb összevisszaságban, többszörös válogatásról tanúskodva

111 | Itt utalunk arra, hogy a szakirodalom tud Jakó Zsigmondnak és Entz Gézának e jelentésben említett levéltárak megmentésében játszott szerepéről. Vö. Kiss: Jakó Zsigmond 44–45; Sas Péter: *i. m.* 114. (255. jegyzet).

112 | A sárközújlaki kiszállásra vonatkozó iratokat lásd ENMLt irattára, 39/1945. Szabó T. Attila jelentése a Vécsey-levéltár megmentésére tett lépéseiről.

113 | Szabó T. Attilának 1945. január 2-án br. Vécsey Eszterhez intézett leveléből tudjuk, hogy Jakó Zsigmond valójában 1943 nyarán járt Sárközújlakon. Uo. 2/1945. A br. Vécsey-levéltár (Sárközújlak) megmentése érdekében írt levelek. Nyilvánvalóan e kiszállás során szerzett közelebbi ismereteket Jakó Zsigmond a levéltárról, amit jól mutat az 1945. április 10-én kelt, „Gr. Sztáray Mihály gazdasága t. kezelőségének” intézett levelének a következő részlete is: „Hivatkozással folyó évi január másodikán kelt megkeresésünkre, újból van szerencsém kérni szíves tájékoztatásukat a kastély melléképületének ún. Kápolna-szobájában őrzött hat régi, barnára festett ládát megtöltő br. Vécsey levéltár sorsa felől”. Uo.

feküdtek a könyvek. Már az első pillanatban láttam, hogy a könyvek alatt és közéjük vegyülve valami levéltári anyag is lehet. Azonnal hozzákezdttem Kakassy Jánossal a válogatáshoz; jelentősebb anyagot azonban ekkor nem találtunk. Minthogy késő volt, hamarosan annyiba is kellett hagynunk a válogatást, hogy tárgyaljunk a kommunista párt vezetőségével a másnapi sárközi kimenetel ügyében. Nyisztor titkár és Katz Mendel vezetőségi tag azonnal megértette az ügy fontosságát, és Járay [Ernő] propagandaügyi titkár buzgólkodására másnap, július 21-én, szombat 11 óra körül Járay és Kakassy kíséretében gépkocsin kimentem Sárközújlakra. A Sztáray-kastélyban a Jakó Zsigmondtól kapott felvilágosítások alapján az ún. Kápolna-szoba iránt érdeklődtem. Erre a kastély melléképületeinek egyikében lévő teremhez vezettek. Szánalmas kép tárult elém. A terem nemrég még könyvtárszoba, levéltári és miséző helyiség lehetett, de erre most csak a polcaiktól és jórészt ajtószárnyaiktól is megfosztott, fal mellett üresen álló keményfa szekrények meg a földön heverő könyvrészek, papírfoszlányok tanúskodtak. A föld annyira tele volt szórva könyv- és papírhulladékkal, hogy míg az összetépett és leszórt levél-, illetőleg könyvanyagot le nem taposták, térdig járhattak a szétszórt papíryananyagban. A terembe belépve a jobb hátsó sarokban két keményfa, vasalt, rekeszekre osztott, de feltört, kifordított és akkor már üresen álló ládáról első pillanatra megállapíthattam, hogy a levéltár anyagát is pusztító kezek dúlták szét. Nyilvánvaló volt, amint már futó szemlélődés után is megállapíthattam, hogy a papírtengerben még jelentős levéltári anyagnak kell lennie. Minden habozás nélkül hozzákezdttem az anyag kiválogatásához. Miután Kakassyt és Járayt megkértem, hogy menjenek el számomra szállás és ellátás után érdeklődni, magam hozzáfogtam a válogatáshoz. A legelsőnek kezembe került darab, Szapolyai Jánosnak egy 1531-ből való oklevele előbbi sejtésemnek újabb tápot szolgáltatott. Míg társaim visszatértek, találtam még XVII–XVIII. századi anyagot. Érték és tartalom szerint nem válogattam, csak az értéktelen könyvmaradványok és szemét közül válogattam ki a levéltári anyagot, természetesen tekintet nélkül arra, hogy milyen korból való és milyen állapotban van. Porból, piszokból, emberi ürülekből és vizeletből szedtem ki a sokszor sáros lábbelivel való összetaposás nyomait viselő levéltári anyagot, sőt a még értékesíthető könyvanyagot is. Mikor társaim a szállás-ellátás kérdésének elintézési hírével visszajöttek, már mutathattam is nekik némi eredményt. Minthogy a velük jött helybeli főjegyző[től], Roca Pétertől megtudtam, hogy a faluval egybeépült Újlakon itt van ifj. br. Kende György is, gépkocsival behajtottunk oda, hogy érdeklődjem, nincs-e ottan is megmenthető levéltári anyag. A fiatal báró előzőekenyen fogadott, de azt a felvilágosítást adta, hogy édesapja már régebben, emlékezete szerint 1940 táján átszállította a levéltári anyagot a határon túl fekvő Cégénybe, de bár ott egy pincébe elfalaztatta, a pincét feltörték, az anyagot a földre szórták, és nyilván részben meg is semmisítették. Mikor legutóbb ott volt, édesapja a levéltár földre szórt részének összeszedésével foglalatzkodott.

E látogatás után visszatérve, előbb szálláshelyemre, Petro Árpád uradalmi főkerészhez mentünk. Ebéd után pihenés nélkül folytattam a Kápolna-szobában a válogató munkát. Abból indulva ki, hogy a megmaradt levéltári anyag jórésze a már előbb említett két feltört levéltári láda alatt és közelében lehet, most ott kezdtem válogatni. E sejtés egészen helyesnek bizonyult, mert azon a helyen nemcsak, hogy valóban jelentős mennyiségű levéltári anyagra bukkantam, de minőségre nézve is minden fáradságot megérdemelt a válogatás munkája. Besötétedésig pihenés nélkül végeztem a munkát. Még aznap a jelentős mennyiségű és értékű XVI–XX. századi levéltári anyag mellett

mintegy 100 darab középkori oklevelet válogattam ki a papírtömegből. A középkori okleveleket külön tettem, és este egy néhány más korból származó, jelentősebbnek látszó oklevéllel együtt szállásomra magammal vittem. Egy Mária Teréziától való oklevelet szállásadó gazdám felesége bocsátott rendelkezésemre. Neki egy kisfiú adta oda. Másnap, vasárnap reggel öt órától pihenés nélkül folytattam a válogató munkát, és így 11 óra felé már elvégeztem a Kápolna-szoba anyagát. Minthogy előtte való nap a bírótól megtudtam, hogy a kastélyban is van szétszórt könyv- és hihetőleg levéltári anyag, most utánaküldtem a bírónak, majd mikor nem jött, magam mentem el keresni. Meg is kaptam. Ígérte, hogy feljön, de láttam, hogy csak ebéd után lesz belőle valami. Ezért megebédeltem, s miután a bíró megérkezett, bementem a kastélyba. Akkor és később az összes szobát végigjártam, s így fogalmam lehetett az ottani pusztulásról. A szobák csaknem mind ki voltak ürítve. Egy-egy szobában ugyan láttam még félig beépített vagy rendkívül súlyos szekrényeket meg más bútordarabokat, de közülük egy sem volt ép. Letört ajtók, kiszedett polcok, összevagdalt bútorok jelezték azt, hogy itt milyen indulatú tömeg járhatott. Egyik emeleti szobában (a nagy fogadó teremtől balra nyílóban), ahol a fal mellett szekrényekről, a földön fekvő könyvekből és könyvmaradványokból ítélve egy kisebb könyvtár lehetett, a kastély belsejének későbbi rendezői összehordották, egymás hegyére hátára hányták az egyes szobákban talált összetört bútorokat. Összevissza tört üveges szekrények, biedermeier bútorok és bútorrészek alá a rendező kezek besöpörték, illetőleg belapátolták a szomszéd szobákba kiszórt levéltári anyagot. A félig-meddig elsötétített szobából az összevissza dobált bútorok alá bebújva, a jórészt XVIII–XIX. századi gazdasági vonatkozású anyagot meg a br. Vécsey család XIX–XX. századi személyi levelezésének jó néhány ezer darabját összeszedtem; a félműly, az összetört csillárok, ablak meg bútorüvegek szilánkjai közül és az összevisszaság miatt azonban nem tudtam az egész itt levő anyagot kiszedni. Az anyagnak összeszedett legnagyobb részét a földszinten, közvetlenül a főbejárattól balra levő kis szobába hordottam le kosárral, és e munka elvégzése után ide hordottam át részben magam, részben a bíró és más két ember segítségével a teljesen nyitott és így a falusiak újabb dézsmálásának állandóan kitett Kápolna-szobából azt a nagy mennyiségű és a kastélyban találnál jóval régebbi s értékesebb levéltári anyagot is. A középkori anyagot, mely időközben mintegy 130 ép és több rongált, csonka, illetőleg hiányos darabra szaporodott, a többi kiválogatott anyaggal együtt most is magammal vittem szállásomra. Az egész megmentett anyagot már másnap reggel ökörszekérrel beszerettem volna szállítani Szatmárnémetibe, de a bíró főispáni engedély felmutatását kívánta, habár addig bárki a faluból pusztíthatta, hordhatta az anyagot oda és olyan célra, ahova és amilyen célból akarta.

Abban a hiedelemben hagytam ott az összeszedett anyagot, hogy az engedély megszerzése a kommunista párt révén nem lesz nehéz, hisz a vármegye főispánjának még a kommunista pártvezetőknél is inkább kell majd látni, mit jelent éppen a megye története szempontjából az anyag megmentése. Nem volt más mit tenni, mint hogy a szállásomra átvitt legértékesebb középkori anyagot magamhoz véve, másnap, 22-én reggel vasúttal Szatmárnémetibe menjek, és a kommunista párt közbejárását kérjem. A párt közbe is lépett Anderco [Ştefan] főispánnál, de azt a választ kapta, hogy ilyen rendelkezés kiadására ő nem, hanem az elhagyott vagyonok kezelősége illetékes. Ekkor a kommunista pártot arra kértem, hogy a vármegyei orosz parancsnokságtól eszközöljön ki engedélyt. Az orosz parancsnokságnak ugyanis a kastélyban még mindig

búzaraktára van, a benne lévő tárgyak is hadizsákmánynak tekinthetők, s így egy tőle kapott engedély is célra vezet. A párt és különösen Katz Mendel ígerte is, hogy a parancsnoknál közbejár, de nagy elfoglaltsága miatt nehezen ért reá közbelépni. Így egy teljes heti várakozás után anélkül kellett elutaznom Szatmárnémetiből, hogy az anyag elszállításáról magam gondoskodhattam volna. Elutazásom előtt azonban Kakassy János és Murányi Endre megígérte, hogy mihelyst az engedély megszerzése megtörténik, a Kolozsvárra szállítást elvégzik. A kommunista párt már előbb ígéretet tett, hogy egyik tehergépkocsiját – a kész költségek megtérítését kérve – rendelkezésünkre bocsátja.

Visszaérkezésem után mintegy tíz napot várva köszönőlevelet intéztem a szatmárnémeti kommunista párthoz, és egyben megismételtem az engedély megszerzésére vonatkozó kérést. Ugyancsak köszönőlevelet intéztem Kakassy Jánoshoz, lelkére kötve azt, hogy tegyen meg mindent a levéltári anyag szállítási engedélyének megszerzése és az anyag Kolozsvárra való szállítása érdekében.¹¹⁴ Augusztus 11-én dr. Jakó Zsigmond a Magyar Népi Szövetség útján telefon-összeköttetést keresett Kakassy Jánossal. Az augusztus 12-én közvetítővel kapott válasz értelmében az engedélyt már megkapták, és az anyagot a 13-val kezdődő héten Kolozsvárra szállítják. Ez az értesülés azonban nyilván csak a telefonüzenet téves értelmezésén alapulhatott, mert Kakassynak mellékelt, augusztus 17-én kelt levele szerint az engedélyt mindaddig még nem kapták meg, csak remény volt arra, hogy rövidesen sikerül a szállítást elintézni.¹¹⁵

Kétnapi Sárkőzön való tartózkodásom alatt a kastély szétdúlására nézve a következő felvilágosításokat kaptam:

Az orosz csapatok bevonulása előtt magyar és német csapatok kezdték el a kastély kifosztását. Az ablakokon dobták ki a népnek az ágyneműt és a ruhát. A harcok közepette bevonuló orosz csapatok a parkban és a kastélyban ütötték fel a tanyájukat. A hideg őszi időben a parkban felállított konyhák tüzelni kezdték a kastély bútorait és könyveit. Akkor és az oroszok kivonulása után a falu lakossága folytatta a fosztogatás és rombolás munkáját. A tovább nyomuló orosz csapatok a kastélyban helyezték el a magyar és német foglyokat; nyilván ezek sem kímélték a már jobbára tönkretett kastély berendezését, könyv- és iratanyagát. Magát a kastélyt később lezárták, kulcsa a bírónál állott, de a levéltári terem, az ún. Kápolna-szoba teljesen nyitva, egészen odaérkeztemig ki volt téve a pusztulásnak. Míg ott voltam, s válogattam az anyagot, addig is jövegettek a falusiak egy kis „olvasnivalóért”, igazában tűzre és egyéb célra való papírirért, hisz a nagyrészt régi és idegen nyelvű könyvek maradványaival nem sokra mehettek.

A parkban legeltető egyik kisfiú vallomása szerint a levéltári ládákat gyermekek és suhancok verték fel fejszével. A két ott maradt láda akkori állapota valóban erre vallott. A főkertész szerint az egyik ládát teljes tartalmával kivitték a parkba, kiszórták, s a hó meg az eső ott pusztította el a levéltári anyagot. Minthogy Jakó szerint hat láda volt, nem tudni, mi történhetett a másik három ládával. Valószínűleg ezeket elhurcolták, mint ahogy el kellett vinniök a parkba kidobott ládát is, mert a parkban sehol nem találtam egyetlen ládát sem. Kétségtelenül a faluban kell lennie még itt-ott elhurcolt

114 | E két, 1945. augusztus 10-én kelt köszönőlevelet lásd ENMLt irattára, 39/1945. Szabó T. Attila jelentése a Vécsey-levéltár megmentésére tett lépéseiről.

115 | Kakassy János 1945. augusztus 17-én, Szatmárnémetiben kelt és Szabó T. Attilához intézett levelét lásd uo.

levéltári anyagnak, de ennek összeszedésére kísérletet sem tettem, hiszen a falusiak érthető okokból mindent letagadtak volna. Megjegyzem, hogy a szatmári kommunista pártnál összeszedett levéltári anyagot (ott is kaptam még többek között egy 1520-ból való oklevelet) s még jónéhány érdekesebb könyvet apósomhoz, Csáti Lajoshoz (Árpád u. 45) szállítottam számárfogaton, és ott helyeztem el. A középkori oklevelek mindannyiát és néhány XVI–XIX. századi levéltári darabot Kolozsvárra jövetelelkor, július 29-én magammal hoztam, egyelőre azonban még nem adtam át a levéltárnak.

Kolozsvár, 1945. augusztus 25-én

Szabó T. Attila

ENMLt irattára, 39/1945. Szabó T. Attila jelentése a Vécsey-levéltár megmentésére tett lépéseiről (gépirat, négy és fél oldal).

5. Jelentés a br. Vécsey-család sárközi levéltárának beszállításáról¹¹⁶

A Szabó T. Attila levéltári igazgató úr által folyó év július 21–22-én Sárközön össze-szedett Vécsey-levéltár biztos helyre szállítása érdekében két hónapon át tett különféle lépéseink eredménytelensége után szükségessé vált egy újabb helyszíni kiszállás. A hatósági ügyintézés lassúsága miatt ugyanis attól kellett tartanunk, hogy a téli idő beálltával még ezt a nagy fáradsággal összeszedett anyagot is tűzgyújtásra fogja hasznosítani a tájékozatlanság és nemtörődömség.

1945. szeptember 15-én este indultam útnak személyvonattal, és másnap reggel szerencsésen megérkeztem Nagyváradra. Itt üzenet várt, melynek értelmében halaszthatatlanul fontos magánügyeim rendezésére, eredeti tervemtől eltérőleg, Biharfélegyházára, majd szüleimhez Micskére kellett utaznom. Utamat Szatmár felé csak ezeknek elintézése után folytathattam.

Szeptember 28-án szekérrel indultam vissza Váradra azzal a szándékkal, hogy másnap reggel tovább utazom Szatmárra. Vonatot azonban csak szeptember 30-án kaptam. Reggel hat órától délután ötig tartó rendkívül kényelmetlen utazás után minden különösebb baj nélkül megérkeztem Szatmárra, ahol Csáti Lajos úrnál, Szabó igazgató úr apósánál kaptam szállást.

Még megérkezésem estéjén felkerestem Kakassy János ref. gimnáziumi tanár urat, akit Szabó igazgató úr a sárközi anyag beszállítási engedélyének kijárásával megbízott, hogy tájékozódjam az ügy állásáról. Látva, hogy a dolog egyetlen lépéssel sem jutott előre, másnap reggel Kakassyval együtt utolsó próbaként felkerestem először az orosz parancsnokság tolmácsát, majd pedig a Kommunista Pártban tárgyaltam. Látva azonban, hogy ígéretnél egyebet sehol sem kapok, úgy döntöttem, hogy még aznap (október 1-én) délben kimegyek Sárközre, és a hely színén nézek körül, hogy miként lehetne legalább a leglényegesebb darabokat biztonságba helyezni. Dr. Járay Ernő kommunista párttitkár úr velem szemben is rendkívül szíves volt, és megígérte, hogy két nap múlva autóval értem jön, és akkor egyúttal bevisszük Szatmárra azokat az

116 | E kiszállásra vonatkozó iratokat lásd ENMLt irattára, 62/1945. Br. Vécsey Eszter letétbe helyezi családja sárközi (Szatmár vm.) levéltárát.

iratokat, melyeket bármi módon meg kell mentenünk. Ugyanekkor Járay telefonozott a sárközi jegyzőnek, hogy engedje meg az iratok átnézését.

Október elsején délután érkeztem Sárközre, de a román jegyző, a Kommunista Párt és a Magyar Népi Szövetség ajánlása¹¹⁷ ellenére csak késő estére kaptam szállást a falu egyik végén, és a másik végén pedig kosztot. A Szabó igazgató úr által összegyűjtött anyaghoz csak másnap reggel jutottam, miután a bírótól sikerült a kastély kulcsát megkapnom. Az iratokat a kastély kisebblényének tálalójában azon a helyen találtam, ahová két hónappal ezelőtt Szabó igazgató úr elhelyezte őket. A csomó ugyan eléggé szét volt rugdalva, és úgy ez az egész szoba, mint a két szomszédos helyiség tele volt összetaposott iratokkal, lényeges csonkulás a nyár óta ennek ellenére sem történhetett. Az irat-kupac megbolygatása, nézetem szerint, akkor történhetett, amikor az ebédlőben elhelyezett zabot az orosz katonaság részére kihordták. A munkások az útjukban lévő csomót nemtörődömségükben ekkor rúghatták szét. Kisebb kárt okoztak a szomszéd szobában levő zabra odacsődült egerek, melyek az irat-kupacba fészkeltek magukat, valamint a csatornák elrongálása következtében nedvességgel telítődött falak nyirkossága.

Azonnal munkához láttam, hogy a hatalmas anyagból szerda délutánra kiválasszam azt, amit biztonságba kell helyezni. Néhány órai munka után azonban meggyőződhettem arról, hogy az összegyűlt és nagy mennyiségű újabb levelezéssel egybekeveredett régi anyagból a lényeges és kevésbé lényeges csak úgy választható szét, ha az egész halmot átnézem. Tapasztalatból tudva, hogy ekkora mennyiségű irat átnézéséhez jóval több idő kell, mint amennyit én, a helyzetet nem ismerve, erre szántam, abbahagytam a munkát, és hogy teendőimről teljes képet nyerjek, tüzetesen átvizsgáltam a kastély minden zegét-zugát a pincétől a padlásig. Az erre szánt idő tényleg nem volt elvesztegetett, mert az első emeleten, abban a szobában, melyben a bútorok voltak összezsúfolva, még nagy mennyiségű újabb levelezésen kívül a régi levéltárból származó iratokat találtam, a padlás egyik deszkázott fülkéjében pedig meggletem Vécsey István tábornok XVIII. századi katonai ügyiratait és a gazdasági levéltár 1870–1890 közötti részét.

Látva most már teendőimet, kialakítottam új munkatervemet. Két dolog világos lett előttem. Az egyik az, hogy a feltétlenül megmentendő anyag is jóval nagyobb annál, mint amennyit személyautóval magammal vihetek. Az elszállítás eddig tervezett módját tehát el kell ejtenem, és új megoldást kell találnom vagy az egész anyag, vagy legalábbis az egész régi anyag beszállíthatására. A másik dolog pedig, amivel további munkám során most már számolnom kellett, az volt, hogy az esetben is, ha az egész iratanyag elszállításra kerülhet, forrásérték szerint kell a leveleket csomagolnom, mert a mai körülmények között az egész nagy tömeget úgysem tudjuk egyelőre Kolozsvárra elhozni.

Ettől kezdve külön csoportba raktam a lajstromozott leveleket, az egyéb birtokiratokat és a levelezést. A régi, jegyzékelt anyagon is belül külön csoportosítottam az 1541 előttiakat, a XVI–XVII. századiakat (ezeken belül külön az erdélyi és partiumi vonatkozásúakat) és végül külön a XVIII–XIX. századi darabokat. Munkám, melyet minden segítség nélkül, kora reggeltől sötétedésig egyedül végeztem, a fenti szempontok

117 | Az MNSZ Központi Intézőbizottságának Jakó Zsigmond részére kiállított szeptember 14-i ajánlását és 15-én kelt megbízólevelét lásd uo.

érvényesítése miatt nagyon elhúzódott. Ezt a nagy munka-többletet azonban vállalnom kellett, mert tudtam, hogy ezt a szétválogatást előbb utóbb úgyis el kell végezni. Hatnapi rendkívül fárasztó, megfeszített munkával sikerült szétválasztanom a Szabó igazgató úr által csomóra hordott iratokat, összeszednem az első emeleti teremben és a padláson talált iratokat. Különösen sok fáradsággal sikerült az első emeleti anyagot összeszedni. Ehhez ugyanis csak úgy férhettem hozzá, hogy az összehalmozott bútorokat mindig újra és újra átcsoportosítottam, ami egy embernek azon a szűk helyen és összevisszaságban nem volt könnyű feladat. Legvégül, biztonság okaért, vasvillával még egyszer átforgattam az ún. kiskastély Kápolna-szobáját megtöltő mocskos szeméttömeget. Szabó igazgató úr azonban ezt az anyagot otlétekor olyan alaposan át[nézte], hogy legaprólékosabb vizsgálat után is alig került elő belőle 80–100 darab irat.

Közben az elszállítást is sikerült elintéznem. Az okoskodó helyi vezetőknek megmagyaráztam, hogy ezek az iratok nem az elmenekült és fasisztasággal vádolt gr. Sztáray Mihály, hanem a Vécsey bárók tulajdonát alkották. Ez a levéltár-rom tehát nem tartozhat a CASBI¹¹⁸ és az orosz hatóságok jogkörébe, mert hiszen jogos tulajdonosa, br. Vécsey Eszter, nem menekült el, és most is a faluban tartózkodik. A dolgot kinek-kinek a saját nézőpontján át megvilágítva, beleegyeztek, hogy nem emelnek kifogást az elszállítás ellen, ha a bárónővel el tudom intézni a letétbe helyezést. Ennél számomra természetesen mi sem volt könnyebb, mert hiszen a bárónőt személyesen ismertem, és 1942 nyári ott-tartózkodásom¹¹⁹ óta levelezésben állottam vele. Felkerestem tehát az egyik uradalmi épületben rendkívül szerény körülmények között élő nyolcvan éven felüli tulajdonost, megbeszéltem vele a letétbe helyezés módozatait, és kértem tőle egy nyilatkozatot erről.¹²⁰

Ezzel a nyilatkozással, mely egyben a bíró felmentéséül is szolgált a levelekért való további felelősség alól, most már minden akadályt sikerült elhárítani a szállítás elől. Az egész anyagot becsomagoltam a padláson talált két levelesládába, két kisebb ládába, egy nagy szennyesládába és a kastély emeletén levő egyik, kb. 2½ méter hosszú fásládába. Még vasárnap szerettem volna a ládákkal Szatmárra bemenni, mert azt a hírt hallottam, hogy újabb visszavonuló orosz katonaság érkezésére lehet számítani. Az átvonuló csapatok természetesen mind a kastélyban és a parkban szoktak táborozni, s félős volt, hogy előttük a már ládázott levelek sem lesznek kellő biztonságban. A meginduló eső azonban megakadályozta tervem végrehajtását. Másnap hajnalra halasztottam tehát az indulást, ekkor azonban a fuvaros gyámoltalansága következtében a falu egyetlen, célunknak megfelelő stráfszekerét egy zsidó elvitte az orrunk elől. Minthogy pedig a kb. 5-6 ezer lelkes faluban összesen négy nagyon rossz lóiga van, használható lószeker azonban egy sem, az ügyemet nagyon szíven viselő segédjegyző minden fáradozása ellenére sem indulhattam útnak. Csak a következő hajnalban, október 9-én indulhattam el, és délre szerencsésen beérkeztem a ládákkal Szatmárra. Éppen az utolsó percben, mert a jelzett orosz csapatok élével a szomszéd községben találkoztunk. Bár ettől

118 | Ti. az 1945-ben megalakított Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (Ellenséges Vagytonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár).

119 | Alighanem ezzel lehetett kapcsolatos a következő, sajnos mára elveszett irat: ENMLt irattára, 65/1942. Gr. Sztáray Mihálytól (Sárközújlak) terminust kérünk a br. Vécsey levéltár megtekintésére.

120 | A Sárközújlakon, 1945. október 2-án kelt nyilatkozatot lásd uo. 62/1945. Br. Vécsey Eszter letétbe helyezi családjá sárközi (Szatmár vm.) levéltárát.

kezdve állandóan orosz csapatok között haladtunk, Istennek hála semmi inciden-sünk nem történt, s ládáink sértetlenül megérkeztek Szatmárra. Ott Csáti Lajos úr lakásán helyeztem el őket.

Mivel éjfél utáni két óraker volt egy vonat Várad felé, a nap hátra levő részét azzal töltöttem, hogy a leglényegesebb iratokat, az összes (220 darab) középkorit és az erdélyi vonatkozásúakat a hátizsákomba és egy nagy papírcsomagba gondosan becsomagoljam, a régi, lajstromozott leveleket pedig a ládámban úgy csoportosítsam, hogy Szatmárról Kolozsvárra jövő alkalmi utasokkal részletekben könnyen elküldhető legyenek. A vonathoz már vacsora után ki kellett mennem, nem lévén tanácsos később a gyengén világított utcákon járni. A szétbombázott állomásépület egyetlen ablakkal ellátott helyiségében, szörnyű zsúfoltságban és bűzben töltött öt óra után a vonat végre befutott, s ülőhelyet is kaptam rajta. Másnap reggel (október 10.) anyagommal együtt sértetlenül megérkeztem Nagyváradra. Vonat azonban csak pénteken délután indult volna Kolozsvár felé. Nem akarván hosszúra nyúlt távollétemet még ezzel az újabb várakozással is növelni, az autóbuszra váltottam jegyet. Október 11-én reggel hat óraker indultam Váradról, és végre normális körülmények között utazva ¼11 óraker megérkeztem Kolozsvárra.¹²¹

A hűség kedvéért kötelességemnek tartom feljegyezni azoknak a nevét, akik szíves – kinek-kinek a maga módján és helyén történt – közreműködésének köszönhető, hogy ezt a meglehetősen reménytelennek látszó feladatot teljes sikerrel és egészen jelentéktelen anyagi áldozat árán sikerült megoldanom.

Elsősorban őszinte köszönet illeti meg Vécsey Eszter bárónőt, aki hajlott kora ellenére is teljes megértést tanúsított akciónkkal szemben. Mivel korábban is csak egyedül ő törődött a levéltárral, érthető volt, hogy a végpusztulásnak kitett, általa rendkívül nagyra értékelt és ismert források megmentését legnagyobb örömmel fogadta, és ahhoz jelenlegi helyzetéhez mérten maga is hozzá kívánt járulni. A Szatmárig való fuvart – 30 ezer lejt – tényleg ő vállalta magára. Egészen megható volt látni azt az örömet és megnyugvást, mely az idős hölgyet eltöltötte, amikor jelentettem neki, hogy mindent összeszedtem és becsomagoltam. Levéltárát különben az EME-nek akarta ajándékozni, s csupán a magyar kezelés általa kívánt biztosítása, valamint egyetlen, szintén élete végén álló, utód nélküli testvére, br. Vécsey Miklós esetleges érzékenységének kímélése miatt választotta a letétbe helyezést.

Különösen nagy segítségemre volt a működésemmel szemben kezdetben a lakosság részéről megnyilvánuló bizalmatlanság leküzdésében Urszuly[?] János segédjegyző úr. Neki köszönhettem, hogy a szállításhoz szükséges stráfszekeret és lófogatot megkaptam. Ott tartózkodásom alatt mindenben állandóan segítségemre volt, sőt ezenfelül vendégül is látott. Hasonlóképpen nem fogadott el semmiféle ellenszolgáltatást a szállásért házigazdám, Báncsi József cipész sem. Először, mikor beszállásoltak hozzá, ő is nagyon tartózkodóan fogadott, de amikor megismerte szándékaimat, minden szívességgel elhalmozott.

Végül őszinte köszönettel tartozom Csáti Lajos úrnak. Nála nem csupán én találtam menet és jövet is igaz magyar vendéglátásra, hanem az összegyűjtött anyag is biztos helyet kapott arra az időre, míg Kolozsvárra szállíthatjuk.

121 | Megemlítendőnek tartjuk, hogy a szakirodalom tud Jakó Zsigmondnak e levéltár megmentésében játszott szerepéről. Vö. Kiss: A KÁLt Szatmár vármegyére vonatkozó iratai 13; Kiss: Jakó Zsigmond 45.

Mindezek után papírra kell vetnem röviden azokat a megfigyeléseket, melyeket a levéltárban történt pusztulásra vonatkozóan tehettem. Bár két évvel ezelőtt e levéltár áttanulmányozásakor készített emlékeztető jegyzeteim alapján a kárt rendkívül nagy-nak kell tartanom, de mégsem akkorának, mint azt az első hírek után hittem. Legörvendetesebb az a tény, hogy a középkori anyagot tartalmazó fasciculások aránylag kevésbé csontultak meg, jóllehet a nagyobb hárttyák innen is, mint az egész levéltárból, eltűntek. A levéltár eredetileg 350 Mohács előtti darabot számlált. A romokból kb. 360 darab 1542 előtti irat került elő. Ez az első pillanatra túlságosan is kedvezőnek tetsző szám természetesen nem érzékelteti kellőképpen a középkori oklevelekben esett kárt, s csupán az 1526–1542 közötti darabok hozzávételével állott elő.

Meglehetősen sok megmaradt azoknak a ládáknak az anyagából is, melyekben az albisi Zólyomi, mihályi Csáky és az iktári Bethlen família levelei voltak. Úgy látszik, hogy az erdélyi és partiumi vonatkozású részben jóval kisebb kár esett, mint a magyarországi anyagban. Azonban itt is olyan fontos források semmisültek meg, mint a váradi váruradalom 1628–1629. évi, rendkívül értékes adatokkal teli számadáskönyve (1514. sz.) vagy Zólyomi Miklósnak fogarasi fogságában 1663-ban írt naplója (1932. sz.), valamint a Zólyomi Dávid és Miklós hűtlenségi perével kapcsolatos iratok jó része. A minket közelebbről érdeklő, megmentett anyagban a Bihar megyében fekvő székelyhídi, diószegi, micskei, palotai, cécei és bethlenősi, a vajdahunyadi és marosillyei, csúcsi uradalmakra még így is igen becses gazdaságtörténeti anyagot találhatunk.¹²²

Mindezek, s az, hogy szinte minden fasciculusból maradtak meg iratok, mutatja, hogy az a híresztelés, miszerint egyes ládák tartalmát az oroszok a parkban elégették, csak részben felel meg a valóságnak. Az anyag rendezése során majd pontosan megállapítható lesz, hogy milyen csomók semmisültek meg. Nekem az látszik hihetőbbnek, hogy a ládák tartalmát a fosztogató tömeg még bent a szobában kiborította, hogy a ládákat elvihessék. Ebből a kiszórt anyagból vihettek aztán ki az oroszok tüzelni. Az is szerencse volt, hogy a kis szíj-hevederekért a csomókat szétbontották, mert így nem egész fasciculások semmisültek meg, hanem az ötletszerűen felnyalábolt iratokból itt is, ott is maradt meg.

Rendkívül növeli e kárt, hogy az egykor kifogástalanul rendezett levéltár elenchusa is megsemmisült. Ez a jegyzék 1838–1842-ben készült, és sarkadi Nagy Mihály, Szatmár vármegye főjegyzőjének levéltári szakismereteit dicsérte. Család- és birtoktörténeti szempontok alapján készült igen alapos index-elenchus volt. Minthogy néhány lapját megtaláltam, úgy látszik, a táblájáért vagy csomagolásra széttepték, és így örökre megszűnt a lehetőség is annak megállapítására, hogy e levéltárban miket vesztett a tudomány. A megmaradt jelzetelt anyag elrendezése után, jegyzeteim alapján remélhetőleg pontosabb képet sikerül majd adnom az elpusztult levéltár-részek természetéről és koráról.

A báró Vécsey család sárközi levéltára minden pusztulás ellenére is hézagpótló jelentőségű forrásanyagot jelent az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára számára. XVI–XVII. századi anyaga még így is megsejteti azt a páratlan gazdagságot, mellyel ennek a két századnak a történetére vonatkozóan rendelkezett. Ami pedig középkori darabjait

122 | A levéltárról részletesebben lásd Fejérpataky László: A sárköz-újlaki bizottság jelentése. *Századok* XXIII. évf. 1889. (Melléklet) 117–126.

illeti, nyugodtan elmondhatjuk, hogy számunkra akkora gyarapodást jelent, amekkorában az egész elmúlt negyedszázadban együttvéve sem volt Levéltárunknak része.

Mellékelve költségeim jegyzékét,¹²³ kérem jelentésem szíves tudomásul vételét.

Kolozsvárt, 1945. október 28-án

Jakó Zsigmond levéltári segédőr

ENMLt irattára, 62/1945. Br. Vécsey Eszter letétbe helyezi családja sárközi (Szatmár vm.) levéltárát (gépirat/kézirat, hét oldal).

6. Jelentés a pécsújfalusi Péchy-család sárközüjlaki levéltárának letétbe helyezéséről

Sárközi tartózkodásom utolsó délutánját, amikor a br. Vécsey-levéltárral kapcsolatos minden teendőt már elvégeztem, arra akartam felhasználni, hogy br. Kende Zsigmondtól magam is információkat kérjek a Péchy-levéltár pusztulásáról, Szabó igazgató úrnak bementett adatok szerint ugyanis bizonyosra vettem, hogy e leveleket valóban Cégénydányádra vitték át, ahol azok mind elpusztultak. Elképzelhető tehát, hogy mekkora volt meglepődésem, mikor a báróné, meggyőződve arról, hogy sógorával régen jártam itt, s a leveleket már használtam, kezdeti bizalmatlanságából felengedve, kijelentette, hogy a levéltár itt van és sértetlen. Tényleg, az iratokat ugyanabban a sokfiókos komódban s nagyjából úgy találtam meg, ahogy azokat 1943 nyarán még én beraktam volt. Bár a lakást, minthogy br. Kendéék is elmenekültek, teljesen kirabolták, a levéltár csodálatos módon semmi kárt sem szenvedett. Egy fiók kivételével talán hozzá sem nyúltak.

A bárónénak felajánlottam, hogy ha levéltárukat biztonságba akarják helyezni, szívesen beszállítom azt is most a Vécsey-iratokkal együtt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. A báróné nyomatékos rábeszélésem hamarosan kijelentette, hogy ajánlatomat maga részéről örömmel fogadja, de a tanyájukon levő ura megkérdezése nélkül nem határozhat. Megállapodtunk azonban abban, hogy ha férje este hazajön, előadja neki a dolgot, s [ha] ő is beleegyezik a letétbe, értem fognak jönni. Megvaló, ekkor nagyon úgy nézett ki a dolog, hogy nem lesz belőle semmi. Hazamentem szállásomra, és már a vacsorához készültem, amikor egy-lovas kordéjával beállított Kende Zsigmond báró, hogy a levelek sorsának megbeszélésére magával vigyen. Családjával való régi ismeretségem folytán ugyanis most már nem állottak fenn azok az aggodalmak, melyek miatt az ismeretlen emberektől, pártférfiaktól kísért Szabó igazgató előtt akkor a tényleges helyzetet eltitkolni kényszerült. A bárót már nem is kellett rábeszélni a letétbe helyezésre. Döntését pillanatnyilag csupán az az aggodalom késleltette, hogy biztosított-e a levéltár magyar őrizetben maradása. Miután ezt célzó kikötéseinek respektálására ígéretet tettem, egyenesen ő kért, hogy vigyem magammal még most biztos helyre a leveleket. S mivel már sötét este volt, vele és feleségével a leveleket gyorsan becsomagoltam, s a kordéjjal átvittem a Vécsey kastélyhoz. A történeti hűség kedvéért feljegyzem, hogy miként történt az anyag átszállítása Sárközre. Mivel a levelek a kordéjnak azt a részét, ahová lábunkat tehetjük volna, teljesen elfoglalták,

123 | A szóban forgó jegyzék nem található meg e kiszállással kapcsolatos iratok között.

én hátrafelé lógtam le a lábamat, Kende Zsigmond pedig többnyire gyalog jött a kocsija mellett a bokáig érő, folyékony sárban, mert az oroszoktól vett egyetlen kis lova különben minduntalan megállt. Kötelességemnek tartottam ezt feljegyezni, mert kevés emberben tapasztaltam annyi felelősséget a tudományos értékekkel szemben és olyan szíves áldozatkészséget a köz érdekeiért, mint ebben a mindenétől kifosztott házaspárban.

A beszállított levelek tartalmának ismertetése felől Szádeczky Lajosnak a Századokban (1889. 522–531.) közölt beszámolója felment.¹²⁴ Csak azt kívánom megjegyezni, hogy bár a levéltár anyaga főként a Sarmasági és Katona család birtokaira vonatkozik, mégis mivel a XVIII. század végétől a Péchy család kezén volt, honnan csak a mostani tulajdonos anyja, Péchy Margit révén szállott a br. Kende családra, a letétnek a nevét „Péchy cs. sárközújlaki levéltára”-ban állapítottuk meg.

Végül itt rögzítem a cégénydányádi Kende-levéltár tényleges helyzetéről nyert hiteles kijelentését is Kende Zsigmondnak. E leveleket apja, br. Kende György magával menekítette Budapestre. Ott az ostrom alatt a régi anyagot gondos őrizettel sikerült megmenteni, s csak az 1848-on inneni csomók semmisültek meg.

Kende Zsigmond letétét helykímélés céljából a Vécsey kastélyból elhozott nagy fásladában helyeztem el. Így szállítottam be Szatmárra, ahol szintén Csáti Lajos úrnál várja Kolozsvárra való továbbhozatalát.

Kolozsvárt, 1945. október 31.

Jakó Zsigmond

ENMLt irattára, 63/1945. Br. Kende Zsigmond letétbe helyezi a Péchy család sárközújlaki levéltárát (kézirat, két és fél oldal).

From the Past of Archival Protection in Transylvania (II.) (Reports by Zsigmond Jakó, Géza Entz, and Attila T. Szabó from 1945)

Keywords: Archives of the Transylvanian National Museum, Transylvanian Museum Society, family archives, archival science, archival reports

The aim of this article is to publish, alongside other documents, the report compiled by Zsigmond Jakó, archivist and professor at Bolyai University, on the activities of the Transylvanian Museum Society's former archive – the Archives of the Transylvanian National Museum – in 1945. This report, which has remained in manuscript form, serves as a primary source for the history of the archives and, by extension, for Transylvanian archival science. Like earlier reports, it primarily informed the General Assembly of the Transylvanian Museum Society about the operation of the archives – which were then housed in a temporary shelter – including details on the growth of the archival collection, the systematization and organization of archival material, personnel matters, and other related topics. The documents published after the aforementioned report, also from 1945, provide first-hand insight into the Transylvanian Museum Society's efforts to save and preserve Transylvanian archives during the war years. As a result of these endeavours, a vast amount of archival material was saved from dispersal or complete destruction during that year. These reports, which have also remained in manuscript form, can therefore be regarded as unique sources of Transylvanian archival history, containing essential information for both archival science and historical research.